

7. kapitel. Elefantungen. Tilblivelsen og modtagelsen af *Pelle Erobreren*

Det store Haab – Troen paa Lykken skal gaa som en lys Tone gennem Bogens mørke Kampe.¹

Nexø i udateret notat

Folkeudgaven

Den 7. januar 1906 skrev Nexø kontrakt med Gyl-dendal om udgivelse af en roman i fire bind. Opla-get fastsattes til 2.500 eksemplarer, hvilket den-gang var usædvanligt stort. På direktør Nansens forslag enedes man derfor om på titelbladet at kalde det en "Folkeudgave". Nexø efterlod den største del af manuskriptet til første bind, der var færdigt, hos Nansen og tog hjem til Espergærde for at skrive resten. Den 28. februar 1906 udkom det første bind.

Hvad hverken Nansen eller Nexø kunne vide, var, at der skulle gå en halv snes år, inden 'folkeudga-ven' var udsolgt. Men de kunne heller ikke vide, at romanen i mellemtiden ville udkomme i danske og europæiske folkeudgaver i svimlende store oplag.

Pelle Erobreren

I Nexøs omfattende forfatterskab står *Pelle Erobreren* som det ubestridte hovedværk, der på ganske få år før og under 1. Verdenskrig sikrede ham verdensbe-rømmelsen.

Pelle Erobreren skildrer en fattig indvandrerdrengs udvikling til moden mand, og gennem ham, under-klassens udvikling fra landalmue til byproletariat. I bind ét med den senere titel *Barndom* (1906) er Pelle

Omslaget til andenudgaven af Pelle Erobreren fra 1914.

vogterdreng, i bind to, *Læreaar* (1907), skomagerlær-ling i en lille provinsby. I bind tre, *Den store Kamp* (1909), opnår Pelle under en storkonflikt en fører-position i hovedstadens arbejderbevægelse, og i vær-kets afsluttende bind fire, *Gryet* (1910), skildres hans endelige modning som menneske og grundlæggel-sen af en kooperativ koloni, som indvarsler et nyt samfund.

Pelle Erobreren er en optimistisk udviklingsroman, der introducerer proletaren som heltetype i dansk litteratur. Samtidig er den en myte om menneskets forhold til det andet køn, menneskeheden, naturen og ikke mindst til sig selv og sin samvittighed.

Her skal vi følge romanen tilblivelse og videre skæbne.

Splinter af *Pelle*

Om *Pelle Erobreren*'s tilblivelse fortalte Nexø i 1944 til Sveriges Radio:

Ideen til Romanen havde jeg lige fra jeg først i 90aarene begyndte at skrive. *Pelle* er for saa vidt en Elefantunge, som jeg gik drægtig med Stoffet i mange Aar og føjede Bid til Bid, dels af person-lige Oplevelser, dels af Træk i Aviserne som jeg klippede ud og gemte. Da jeg i 1906 skrev første Bind, havde jeg 4.000 Sedler og Udklip som Mate-riale.

Jeg var bange for at gaa i Lag med det store Stof; naar jeg tænkte frem paa de flere Aars Arbejde, blev jeg doven og kneb ud. Kanske havde jeg udsat

Igangsættelsen gudved hvor længe, men saa udgav den store danske Digter Henrik Pontoppidan sit Værk *Lykke-Per*; og Værket – saa genialt det var – oprørte mig ved sin makabre Tendens, sin Defaitisme over for Livet. Helten Lykke-Per, der har alle ydre Forudsætninger for et frugtbart Liv til Gavn for sig selv og alle andre, vender med Forfatterens Billigelse Menneskeheden Ryggen og vælger i sin Menneskeforagt en Eneboers Tilværelse.

Saa spyttede jeg i Hænderne og tog fat.²

Det var, som vi har set, ellers ikke just dovenskab, der prægede Nexø i årene fra 1898, hvor han med rasende flid skrev på *andre* værker. Men skønt væsentlige træk af dispositionen til *Pelle Erobreren's* to første bind og nogle få til bind tre faktisk er formulerede i notater og breve 1894-1898, så var han dengang hverken kunstnerisk eller personligt klar til at skrive værket.

I årene 1893-1904 publicerede Nexø enkelte skitser, som i mere eller mindre omarbejdet form skulle komme til at indgå i *Pelle Erobreren*. Den første er hans debut, ”St. Hansaften paa Bornholm. Et Øjebliksfotografi” fra 1893, som genfindes i *Pelle Erobreren's* første bind.³ Stoffet er det samme, men perspektivet er ændret fra en udenforstående betragters til de deltagende almuefolks. I dagbladet *København* følger under overskriften ”Livsspørgsmaal” skitsen til Pelles og Ruds samtale om en død mus’ mulige adgang til den himmelske lyksalighed. Andre lignende brudstykker kan spores. Men der er ikke noget ved disse skitser, der antyder, at Nexø på nedskrivningstidspunkterne har forestillet sig, hvilken sammenhæng de senere skulle komme til at indgå i.

De første udkast

De allerførste nedskrevne sujetter (emner eller motiver for kunstnerisk behandling) stammer helt tilbage fra 1894. De hidrører alle eller næsten alle fra personlige oplevelser i Nexøs barndom og ungdom.

Fortællingen Käl

Fra hans Læreår Afsnittet om de konservative Klubber, hvor han lister ind og beundrer deres Evne til at drikke. Også et konservativt Bal.

#

Som Vogterdreng riser han en anden i den nøgne Bag med Nælder og betaler 10 Øre for det.

#

Måske kommer han i Lære hos Sort, i så Fald flettes Sorts Historie ind. Måske hos Jeppe Køller, i så fald den Køllerske Families Historie, og Beskrivelse af Originalerne i Bagergade.

#

Ligger en Nat på St. Peters Gæstehjem (skildres) og hører over Skillerummet to tale sammen. Den ene undersøger Sengen, den anden springer lige i den og siger: ”Skidt, kommer der en Gråbejner [lus], så kan vi jo fange ham ind.[”] Det er to Bønderkarle, den ene fortæller den anden en Kærestehistorie.⁴

Enkeltvis adskiller disse notater sig ikke fra så mange andre af de sujetter, den unge Nexø dengang nedskrev på løse lapper eller i en af de notesbøger, han altid havde på sig. I dette tilfælde var det en stiebog med påskriften ”Motiver!” Men den samlende overskrift ”Fortællingen Käl” – Käl er bornholmsk for Karl, som hovedpersonen altså dengang skulle have heddet – indicerer, at han må have forestillet sig en større fortælling, dog næppe en roman. En større fortælling har også været nødvendig til skil-

dring af alle de anførte motiver, som var ganske spredte med hensyn til tid og sted: Der er episoder fra Kåls drengetid på landet, hans læretid i en provinsby og en episode fra hovedstaden.

Men vigtigst er det, at det her dokumenteres, at Nexø allerede i sommeren 1894, under fru Molbechs tag, samtidig med at han skrev sin ungdommeligt patetiske digte, overvejede at gøre sine egne erfaringer som vogterdreng og skomagerlærling til genstand for litterær behandling.

Og det hele blev anvendt, noget i *Pelle Erobreren*, andet langt senere i Nexøs *Erindringer*. Meget blev anvendt begge steder. En skildring af et bal i Den konservative Klub i Rønne i 1880'erne indgår i *Erindringer's* bind to, *For Lud og koldt Vand*. Skildringen af vogterdrengen, der pisker en anden dreng, indgår i *Pelle Erobreren's* første bind, men også allerede i fortællingen "Livsspørgsmaal", hvor drengen hedder Peter.⁵ Skomagermestrene Jeppe og Andeas Kjøller, de andre 'originaler fra Bagergade' samt vandreskomager Hans Alfred Sorth er alle portrætterede i såvel *Pelle Erobreren's* andet bind, *Læreaar*, som i *For Lud og koldt Vand*. Det billige logi Skt. Peders Gæstehjem i Sankt Peders Stræde i København er nævnt i *Erindringer's* sidste bind, *Vej's Ende*.

Men planerne om en egentlig roman om figuren Kål blev dog først udformet, da Nexø opholdt sig i Granada 1895-1896 og skrev sine første fortællinger. Det ældste notat herfra er nedskrevet omkring oktober 1895. Det er skrevet med en lille sirlig, nu næsten ulæselig blyantskrift bag på en pennetegning, som forestiller et maurisk interiør i Jerez de la Frontera. (Der findes flere habile tegninger og

navnlig akvareller af Nexø fra hans første rejse til Syden.)

Båden fra Sverrig bragte en gl. krum Svensker med en Sæk på Ryggen og en 8 Års Dreng ved Hånden. De blev hyrede af en Storbonde og kom op bag i hans Vogn. Faderen Røgter – Kal redder ham fra Tyren – kommer i Skomagerlære – Bataljer med Gadedrenge. "Sjuster kom Fuster etc." – ingen Løn – samler Sparemærker, tegner i sin Fritid. Ufaglært kommer til København arbejder på Logi – Pipmanden Ungen Dilirium – går ud i Kals eneste Bukser – Efter Jul, Kal intet Arbejde sulter – kommer i hu Sparemærkerne, laver for 10 Kr. bliver opdaget 2 Års Forbedringshus.⁶

Samtlige notater er anvendt i den færdige roman, hvor det dog ikke er falske sparemærker, men falske pengesedler, der sender Pelle i fængsel. Men der er endnu ingen erobrer at se. Notatet skitserer en roman om vandringen fra land til by, hvor hovedpersonen går til grunde. Og dét er ganske i tidens pessimistiske stil – og i stil med Nexøs fire første romaner.

Min store forbryderroman du ved nok

I februar 1898, endnu inden debuten med *Skygger* i september, er planerne blevet mere konkrete, og de er blevet langt mere ambitiøse. Men de lader stadig hovedpersonen gå til grunde i fængslet:

Jeg omgås med Planer til en stor Roman i tre Bind, der skal føre et Menneske fra Vuggen til Tugthuset (uden dog at gøre ham til egentlig Forbryder) og tage mange Sider af Livet op til Drøftelse. Men det varer nok nogle År, inden jeg giver mig i Lag med den. Den skal være meget åbenhjertig og gå lige

ind på de Forhold, som er de vigtigste men ikke desto mindre altid forties af "anstændige" Mennesker. Men den skal behandle dem så alvorligt, at den ikke kan få Skyld for at være privat.⁷

I september, en lille uge før udgivelsen af *Skygger*, er ambitionsniveauet dalet fra tre til to bind, men planerne har samme retning:

I Aftes var Jacob [Hansen] og jeg på Alleenberg og så på Folkerøret. Meget af det skal jeg bruge til min store Forbryderroman du ved nok. Jeg havde den største Lyst til at tage fat på den nu. Den står så levende for mig. Men den vil næppe indbringe mig noget de første År, da den vanskelig vil finde nogen Forlægger nu. Den bliver nemlig vist nok på to Bind, og det tør de ikke indlade dem på af så ung en Forfatter.⁸

Samtlige disse tidlige forestillinger om værkets art – udviklingsroman, 'forbryderroman' – og alle de tidlige sujetter og idéer indgik i det færdige værk. Det rummer også en scene med folkelivet på Alleenberg, et folkeligt forlystelsessted på Allégade på Frederiksberg (ikke at forveksle med det nuværende natværtshus Alléenberg).⁹ Margrethe var ikke glad, når Jakob Hansen mødte frem for at lokke Nexø med til Alleenberg med at udtrykte formål 'at se på de små piger'.

Dispositionen til *Læreaar*

Det næste notat ligner en skitse til den færdige romans andet bind, *Læreaar*:

- 1) Gammeldags Haandværkerforhold.
- 2) Havnen som Byens Hjærte.
- 3) Pelles Vækst.

- 4) Lykkejagt og Æventyrdrøm hos alle Mennesker, selv de mest forkrøblede. En Higen opad i dem alle, et Sug!
- 5) Fjærne Toner af Underklassens Rejsning.
- 6) Sekteri, trives fordi der er saa mange der er skuffede i deres Lykkedrøm og vender sig mod Himlen.
- 7) Almuens Liv er som en Sang der bløder bort i Stilheden.
- 8) Hele Virvaret en Forløber, en Maner om det der skal komme.

Med Børge Houmann har man hidtil antaget, at dette notat skulle være skrevet i 1895 eller begyndelsen af 1896, stadig i Granada.¹⁰ Der er dog flere forhold, som tyder på, at det må være formuleret langt senere.

Det første er punkterne 4 og 5. Der mærkes intetsteds i Nexøs digtning før *Soldage*, det vil sige før 1903, nogen 'higen opad i alle' eller noget 'sug' opad. 'Fjerne toner af underklassens rejsning' høres ganske vist i "Lønningsdag. (En Idyl)" om den socialistiske stenværksarbejder, der nægter at tage hatten af for sin arbejdsgiver. Men han får som nævnt hatten klippet af og bliver fyret, så hvis han repræsenterer en 'fjern tone' af arbejderbevægelsen, bliver tonen foreløbig kvalt i fødslen. Hvornår denne fortælling er skrevet, vides ikke, men den er trykt første gang i år 1900. Notatet må altså tidligst være fra 1900.

Det andet forhold er notatets brug af dobbelt-a i stedet for bolle-å i ordet "saa". Nexø havde i sine højskoleår tillagt sig det svenske bolle-å, der siden midten af 1800-tallet havde været populært blandt skandinaver og højskolefolk; det signaliserede nordisk orientering. Og medmindre Nexø skulle

henvende sig til autoriteter, brugte han i breve og manuskripter bolle-å frem til 1901. Notatet må altså tidligst være fra 1901.

For det tredje har hovedpersonen skiftet navn fra Kål (1894) eller Kal (1895) over Peter (1901) til Pelle. Det kunne tyde på, at notatet tidligst er fra 1904, for her forelå det ottende og sidste bind af Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*. Navnet Pelle skulle nemlig være inspireret heraf, skønt Lykke-Per i Pontoppidans roman egentlig hedder *Peter* Andreas Sidenius:

Her kom nu Lykke-Per mig i Møde, træet og skuffet paa vej ud af Tilværelsen. Saa gjorde jeg Alvor af at samle Stof til Romanen; jeg vilde vise [...], at der fandtes en Lykke-Per, hvis Navn ikke var ironisk ment, parat til at løse af ved Roret – nemlig *Per Lille*, Pelle!¹¹

Notatet må altså være fra 1904 eller senere. Det er dog muligt, at Nexø i dette interview fra 1936 efter-rationaliserede tilblivelsen af Pelle-navnet. Men under alle omstændigheder er notatet i så nøje overensstemmelse med dispositionen bag det færdige bind *Læreaar* fra 1907, at det næppe kan være blevet til før flere år efter århundredskiftet.

Punkt 7 indgik næsten ordret i afslutningen på *Læreaar*, hvor Pelle er på vej mod København: "[...] han lod denne Fattigverden, der blødte sit Liv saa uænsset bort i Stilheden, dø bort i sine Tanker som en trist Sang [...]."¹²

Studier i arbejderbevægelsens historie

Af en anden karakter er et udateret notat, tidligst fra 1901. Her anfører Nexø side om side med henvisninger til konkrete arbejdskampe en række so-

cialteoretiske og litterære værker, tidsskrifter, dagblade og artikler:

"Folkenes Fremtid" af en Fritænker (Fr Dreier)

"Forslag til Forbedring i de Arbejdende Klassers Kaar" af Jernstøber P. F. Lunde, København 1848.

"Fremtidens Folkeopdragelse" af en Socialist (Frederik Dreier)

"Gedio[n]" Lørdag 27 Juli 1901

"Socialistiske Blade" af ["]en Arbejder" (L. Pio) do. "hvad vi forlanger" do.

"Socialisten" Ugeblad udkom 27. Juli 1871

do. Dagblad " 2. April 1872

Smede-Lockouten se Soc. Dem. fra midten af 1885

Den store Lockout Sommeren 1899

V. Hugo: De fattige og forladte (Proletarskildring) Söderberg: Det daglige Brød

L. Petersen: Gadens Roman

Det store Haab – Troen paa Lykken skal gaa som en lys Tone gennem Bogens mørke Kamp.¹³

Notatet står i en stilebog med påskriften "Pelle IIIA", altså: materiale til romanens bind tre, *Den store Kamp*. Og denne opremsning kan nok kræve lidt forklaring for nutidige læsere:

De nævnte titler og begivenheder spænder tidsmæssigt over den sidste halvdel af 1800-tallet fra de tidligste programmatisk forløbere for en dansk arbejderbevægelse med 'Danmarks første socialist' Frederik Dreier. Han var et sprudlende ungt universalgeni, som i årene umiddelbart efter enevældens afskaffelse blandt meget andet introducerede den danske offentlighed for socialismen, to årtier før den faktisk opstod i Danmark. Hans

debut, kampskriftet *Folkenes Fremtid* fra 1848, var til dels inspireret af den franske anarkist Pierre Joseph Proudhon. *Fremtidens Folkeopdragelse* var Dreiers pædagogiske og uddannelsespolitiske hovedværk.

Forslag til Forbedring i de arbejdende Classers Kaar af P.F. Lunde er et eksempel fra de samme år på en borgerligt-filantropisk tilgang til, hvad man dengang kaldte 'arbejderspørgsmålet'.

Længere fremme møder vi den organiserede arbejderbevægelses opståen i 1871. Louis Pio, Socialdemokratiets første formand, skrev den berømte programartikel "Hvad vi forlanger" i *Socialistiske Blade*, forløberen for dagbladet *Social-Demokraten*. I *Den store Kamp* lever mindet om Pio, der kaldes ved sin frimureragtige titel: 'stormesteren'.

Smedelockouten i 1885 var den hidtil største arbejdskamp i Danmark. Den omfattede cirka tusind smede og andre jernindustrielle arbejdere, som blev lockoutet i flere måneder i et – forgæves – forsøg på at knægte smedenes landsdækkende fællesorganisation, der var oprettet i 1883.¹⁴

Videre til storlockouten i 1899, der førte til det aftalesystem mellem arbejdere og arbejdsgivere, som fortsat er en del af 'den danske model', og hvorom vi skal høre mere nedenfor.

Nexø nævner også de første litterære proletarskildringer: Lauritz Petersens *Gadens Roman* fra 1896, som kan kaldes den første danske arbejderroman, og Edvard Søderbergs proletarskildring fra 1901, *Det daglige Brød. Fortælling fra den mørke By*.

"Gedion"¹⁵ er titlen på en fortælling af Nexø selv, en forløber for fortællingen "Døden" i samlingen *Barndommens Kyst* fra 1911.

Endelig nævner Nexø Victor Hugos *Les Misérables*. Nexø henviser til den anden danske oversættelse (1862-1864), hvis titel var *De Fattige og Forladte*. Hugos roman skal vi senere høre mere om, og den kan jo blandt andet kaldes en 'forbryderroman'.

Tilsammen udgør denne opregning elementer i et systematisk studium af arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie og åndshistorie, et studium Nexø har foretaget som et led i forberedelsen af *Pelle's* tredje bind, *Den store Kamp*.

Men Nexø brugte også sine egne øjne og fulgte nøje begivenhederne i 1899.

Storkonflikten i 1899

Storkonflikten i 1899 mellem arbejdere og arbejdsgivere kom senere til at danne grundlag for *Den store Kamp*, og Nexø havde iagttaget kampen fra første række. Konflikten var den afgørende styrkeprøve mellem arbejdsgivernes og arbejdernes organisationer, mellem Dansk Arbejdsgiverforening, dannet i 1896, og De samvirkende Fagforbund, dannet i 1898 (i dag kaldet LO, Landsorganisationen).

På højdepunktet af konflikten var 40.000 arbejdere ramt af lockout, hvilket medførte dyb nød i mange familier. Fra arbejderside blev der indsamlet store beløb til de lockoutede, dels fra arbejdere, der ikke var ramt, dels fra andre sympatiserende og fra udlandets fagbevægelse. Konflikten varede i 100 dage

fra maj til september. Efter lange forhandlinger og mange forgæves forsøg på mægling lykkes det endelig at afslutte konflikten. Den 5. september underskrev ledelsen af De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejdsgiverforening Septemberforliget, som afsluttede lockouten og lagde rammerne for arbejdsmarkedet fremover.¹⁶

Under lockouten noterede Nexø:

Det bliver nok ikke så let for Arbejdsgiverne at knække Arbejderne som de havde tænkt. En stor Del af de Udelukkede tager ikke imod Understøttelse de første 3-4 Uger, og alle der arbejder giver 10-15-25 Procent af deres Ugeløn til de Udelukkede. Det er egentlig ganske pænt gjort i Betragtning af, at de ikke er forpligtede til at give mere end 50 Øre om Ugen. Der er et storartet Sammenhold blandt Arbejderne her, og de er sig Situationens Alvor bevidst. De møder ikke på Beværtningerne, og man ser ikke nogen af dem beruset. Derimod er der oprettet Kursus for dem, og de benytter den tvungne Ferie til at tage Undervisning. Alle Mennesker herovre holder med dem og støtter dem – lige til Præsterne. Købmændene giver dem Rabat på Varerne og Barbererne barberer dem gratis. For Resten går det efter min Tanke, der er ikke så mange Arbejdsløse som der kunde være, for de tager Arbejde på egen Hånd og gør Mestrene overflødige. Hvis Bødkerne bliver udelukkede, vil de oprette et stort Fællesværksted. Jeg skal se at få Adgang til nogle Arbejdermøder, det kunde være morsomt at kigge lidt på Forholdene.¹⁷

Bødkernes planer om at oprette et kooperativt værksted har Nexø muligvis fået oplysninger om

fra broderen Georg Andersen, som netop var bødker. Georg kan muligvis også have skaffet Nexø adgang til et eller flere af bødkernes faglige møder under konflikten.

I dette brev finder vi desuden planen for kooperationen, som udfoldes i *Gryet*. Interessant er det, at denne idé her præsenteres som ”min Tanke”, altså at Nexø har været positivt optaget af kooperationen allerede i 1899.

De enkelte iagttagelser af de kæmpende arbejderes solidaritet – den frivillige selvbeskatning, ædrueligheden og så videre – genfindes alle i *Den store Kamp*.

Også generalstrejken og den renovationsarbejderstrejke, som i *Den store Kamp* afgør slaget, forestillede Nexø sig under storkonflikten:

Hvis Arbejdsgiverne ikke snart haler i Land, bliver her nok snart Generalstrejke, Arbejderforbundet har af alle Fagene fået Bemyndigelse til at erklære den, når de finder det belejligt. Men de er meget tavse og forbeholdne, så ikke mange venter et sådant Resultat. Generalstrejke vil sige, at alle Arbejderne nedlægger Arbejdet. Vand- og Gasarbejdet stanser, Togene stanser og al Skibsfart, Sporveje – *alt*. Renovationen ligeledes, så at København kommer til at forgå i Savn og Uhumskheder. Følgen kan måske blive Pest, men sådanne Forhold kan umulig strække sig over mange Dage. Det vil jo særligt gå ud over de Velhavende og bedre vante, og så må de vel give Køb. Der foreligger ikke noget bestemt om det, men det ligger i Luften. Den Mulighed er der jo, at Staten så kommanderer Militæret ud, men det er jo et

Spørgsmål om de kan gøre Arbejdet – og om de vil lystre. De fleste af dem er jo selv Arbejdere.

Der hviskes om delvis Ministerskifte til Høst. Det kan også nok tiltrænges.¹⁸

Fra rygtebørsen gengav Nexø dette om brygger Carl Jacobsen, der var kendt som kunstsamler og mæcen:

Man har talt om at Jacobsen Ny Carlsberg skulde have skænket en Million til Arbejderne men det viser sig at være tvivlsomt.¹⁹

Men i *Pelle Erobreren* findes der en gammel rigmand, bibliotekar Brun, som testamenterer sin formue til Pelles kooperative samfund.²⁰

Episoden i *Den store Kamp*, hvor Pelle med en ven følger en forslået arbejder hjem, har også baggrund i en personlig oplevelse:²¹

I Lørdags Aftes mens jeg sad og arbejdede var der Slagsmål under mine Vinduer. Jeg løb derud, det var mellem en Flok strejkende og arbejdende Kul-arbejdere. Det var aldeles umuligt at blande sig i, de var helt vilde. Men omsider lød der Politifløjten i det fjærne, og så løb de og lod to blive tilbage på Valpladsen, hvoraf den ene ikke kunde stå på Benene så forslået var han. Politiet lod Sårede være Sårede og løb efter de flygtende. Så slæbte jeg og en anden den mest tilredte hjem til hans Logi. Han gik og skar Tænder og brølede af Smærte hele Vejen, og hans Ansigt var en Blodkage. Han boede ude i Udkanten oppe under Taget og Familien havde kun en Stue. Kone og Børn var i Seng, og det vakte et svært Postyr, da vi kom.²²

Lockout, strejker, slagsmål, Kooperation, rygter om rigmænd der donerer formuer til arbejderne, disse og talrige andre indtryk hobedes i årene fra 1894 sammen til senere brug.

Andre oplevelser af mere privat art gemtes til skildringen i *Gryet* af Pelles og Ellens ægteskabelige kærlighedsliv, hvor de flygter fra børnene ud i skoven for at kunne være alene:²³

Vi vil altid holde på Naturen og især Skoven som vor Kærligheds aller helligste også når vi bliver gift – ikke. Det er så fortryllende. Så vil vi liste os derud fra hver sin Kant og mødes på hemmelige Steder og leve den frie Kærligheds Liv langt ind i Alderdommen, og så vil vi kappes om at holde os unge.²⁴

Et møde på Vejen station

Et særligt møde skulle komme til at trække lange spor i Nexøs forfatterskab.

Jeg havde et morsomt Træf. På Vejen St. sad der nemlig en Bondefamilie, Mand, Kone og to voksne Sønner ovre fra Læborg. De spurgte mig uden videre, hvor jeg skulde hen, og de udbrød da de fik det at vide: ”Det var da et heldigt Træf. Ja for Mor er syg og skal til København og opereres og hun kan ikke rejse alene. Og vi synes det er mange Penge at smide væk, om en skal følge med hende.” Sådan blev jeg uden videre gjort til Sygepasser. Det var en morsom gl. Kone; hun havde nok kørt med Toget før men aldrig set et Skib før, og hun skreg, da Færgen kom ind for at hente os ved Frederits. Og hun troede, at Bryggen begyndte at sejle med Folk, da vi gled ud af Havnen. ”Nu drager de af”, sagde hun ”nu skal vi vel ov

snart til 'ed." Og så sad hun og talte til mig hele tiden, mens jeg sov. Hun var sjov. Hun skulde ind på Diakonissestiftelsen og opereres for noget lign. som din Moder tror jeg. Det var i alt Fald kommet fordi hun havde sat for mange Børn i Verden.²⁵

Det må være strukturen i denne oplevelse, der senere gav stof til det nexøske begreb 'de tomme pladsers passagerer', men i første omgang til en besk scene i *Gryet*: Gamle madam Johnsen er født i Jylland, men har levet sit liv i København; nu vil hun gerne gense Jylland, inden hun dør, men det blev der aldrig råd til.²⁶ Episoden voksede ud til fortællingen "Ann' Mari's Rejse", som er skrevet samtidig med *Pelle Erobreren* og trykt i 1909. Her er hele scenen fra Vejen station med, og fortælleren ledsager hende i toget, men kvinden dør ved ankomsten til København. Dernæst afgav oplevelsen stof til den titelløse indledning til samlingen *De tomme Pladsers Passagerer*, til titlen på og titelfortællingen i samme samling, til to episoder i slutningen af Nexøs *Erindringer*²⁷ og endelig til titlen på og den delvist nyskrevne titelfortælling i *De tomme Pladsers Passagerer. Skitser og Noveller* fra 1946.

Stof fra Nexøs barndom og ungdom

Ved udgivelsen af værkets tredje bind, *Den store Kamp*, udtalte Nexø sig om forholdet mellem fiktion, historisk virkelighed og forfatterens personlige baggrund:

–Er det Lock-Out'en 1899?

–Nej. Jeg er Romanforfatter og ikke Historieskriver. Skønt min Bog falder sammen med de sidste tredve Aars Udvikling, hentyder dens Handling ikke til de enkelte Begivenheder. Og saa vil jeg

advare mod at betragte den politisk. Jeg har ikke villet skrive Socialismens Kongerække, men ønsker at give et Billede af Massernes Gang mod Lykken.

–Er det Deres eget Liv?

–Ja, for saa vidt de Miljøer, jeg i Bogen har tegnet, er mig vel bekendte. Jeg er født i et fattigt Arbejderhjem paa Kristianshavn. [...]. De to første Bind af "Pelle" falder derfor til Dels sammen med mit eget Liv. Men fra det Øjeblik Helten gaar ind i de organiserede Arbejders Rækker, staar jeg udenfor som den skildrende Forfatter.²⁸

De personlige oplevelsers og erfaringers andel i romanen skal her omtales nærmere. Enkelte af dem kan, som vi har set, dokumenteres ud fra samtidige kilder, ikke mindst brevvekslingen mellem Nexø og hans forlovede Margrethe. Men dertil kommer de talrige og væsentlige tematiske og biografiske sammenfald mellem *Pelle Erobreren's* to første bind og erindringerne andet og tredje bind, *Under aaben Himmel* fra 1935 og *For Lud og koldt Vand* fra 1937.

I udarbejdelsen af bind I's skildring af en bornholmsk vogterdrengs tilværelse har Nexø kunnet støtte sig på sine egne generelle erfaringer fra nogle sommermåneder i 1883 (muligvis også i 1882). Der er imidlertid ringe lighed mellem de forholdsvis små gårde, den unge Martin Andersen havde tjent på, og det i romanen skildrede gods 'Stengaarden'. Og de misbrug og den benhårde udbytning, romanen lader Pelle komme ud for, havde forfatteren ikke selv lidt under i sin tid som vogterdreng, men dog i nogen grad som røgterdreng på Raabygaard.

I skildringen af Pelles skolegang vil den læser, der også kender Nexøs *Erindringer*, nikke genkendende til beskrivelsen af lærer Fris, som vi allerede har mødt, og til beskrivelsen af skolekammeraten Henrik Bødker.

Og mellem *Pelle Erobreren*'s andet bind, *Læreaar*, og erindringernes tredje bind, *For Lud og koldt Vand*, er der et overvældende sammenfald i persongalleriet. Her har Nexø realiseret planen fra 1894 om at skrive 'den køllerske families historie' og givet sin beskrivelse af 'originalerne i Bagergade'. Skildringen af romanfigurerne Jeppe Kofod og unge mester Andrés er i alle væsentlige henseender sammenfaldende med erindringernes skildring af skomagerlærling Martin Andersens egen mester Jeppe Jørgen Kjøller og unge mester Andreas Julius Kjøller.

Nøgleroman

For skams skyld har Nexø i *Læreaar* erstattet familiens typisk bornholmske efternavn Kjøller med et andet, men ikke mindre typisk bornholmsk efternavn: Kofod. Det hensyn tog han ikke til andre af sine gamle bekendte i Rønne. I romanen anvendte han uden videre de virkelige personnavne på lærere og drenge Peter Drejer og Emil, skomagermester Drejer, skræddermester Bjerregrav, vandreskomageren Sorth og den svenske arbejdsmand 'stærke Bergendahl'. Den lokale matador, skibsreder og kongelig agent Mogens Christiansen, der er skildret yderst respektløst, er nødtørftigt dækkende kaldt Monsen – sådan udtales nemlig på bornholmsk efternavnet Mogensen, dannet af fornavnet Mogens. Det er ikke mærkeligt, at mange bornholmere ved udgivelsen af *Læreaar* læste den med opspilede øjne som en nøgleroman om Rønne i 1880'erne.

Størst var forargelsen over Nexøs navngivning af den pige, som en tid er Pelles unge veninde, vildkatten 'Manna', skipperdatteren 'Sjermanna'.

Pelle pønsede [...] paa Gengæld, stak saa i Kaadhed Haanden ned paa hendes Barm. Den faldt blødt hen, i myg forundret Følen; en ny Erkendelse vældede op i ham og fik ham til at gribe stærkt om hende.

Hun saa forfærdet paa ham og vilde blidt fjerne hans Haand, men det var for sent. Drengen havde gjort det store Spring over til hende.²⁹

Kort efter kommer 'Sjermanna' bort fra byen til en onkel på landet; det antydes herved, at hun var blevet gravid.

Af enhver rønnebo anno 1907 kunne modellen til romanfiguren uden videre udpeges som den lokale skønhed Anna Margrethe Shermanna Sørensen. Hun boede fortsat i byen, var ved udgivelsen af *Læreaar* blevet 35 år og delte næppe sit eksotiske fornavn med mange kvinder i Danmark, endsiges i Rønne.³⁰ Den direkte anvendelse af hendes og andre rønneboers virkelige navne i *Læreaar* er udtryk for den samme nonchalante hensynsløshed eller litterære brutalitet, som vi tidligere har iagttaget i forbindelse med *En Moder*.

Pelle Erobreren som litteratur om litteratur

I den gængse opfattelse af *Pelle Erobreren* er romanen oftest blevet placeret som et realistisk værk, hvis

Nexø 1910.

hovedemne er samtidens sociale virkelighed. Her ved kan man imidlertid let overse, at romanen – som så mange andre romaner – både direkte og indirekte forholder sig til og diskuterer med litterære, filosofiske og religiøse traditioner og forgængere.

Værkets allersidste ord, ”Den skal hedde *Pelle Erobreren!*”, lader ellers ane, at denne roman også er en roman om en romans tilblivelse, litteratur om litteratur. Hele værket indledes med en dedikation til Henrik Pontoppidan. Der alluderes til ordsprog og eventyr, til danske og svenske folkeviser. Nexø var bibelstærk, og han trækker direkte på de bibelske grundfortællinger fra både Det Gamle og Det Nye Testamente.³¹ Der henvises til og citeres fra Grundtvigs, Ingemanns og andres salmer, som Nexø fra barnsben havde et intimt kendskab til. Værket omkranses af to allusioner til Cervantes’ *Don Quijote*. Og *Pelle Erobreren* går i direkte dialog med hovedværkerne i det 19. århundredes europæiske romantradition fra Victor Hugo til den russiske realisme, specielt Dostojevskij. Endelig går han i dialog med sit eget forfatterskab.

Ordsprog, eventyr og folkeviser

Værkets forbundethed med den folkelige fortælle- og sangtradition viser sig umiddelbart i forekomsten af et stort antal gamle ordsprog og talemåder (navnlig i replikker), folkeviser og skillingsviser.³²

Cirka 60 forskellige ordsprog er foreløbig verificeret rundt om i *Pelle Erobreren*. Nogle af dem var først registrerede af folkloristen H.F. Feilberg i hans *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmaal*. Som fortalt gik den unge Nexø Feilberg til hånd med kartoteksarbejde med videre, og forekomsten af netop disse ordsprog i *Pelle Erobreren* indicerer, at ordsprogene ikke alene

er samlet op fra hans egen baggrund i almuen, men kan være resultatet af hans ungdoms systematiske beskæftigelse med den danske ordsprogsskat.

En halv snes referencer til kendte og mindre kendte folkeeventyr optegnet af brødrene Grimm og af Svend Grundtvig er ligeledes verificeret, ligesom læseren møder klassiske eventyrtræk: en hvid pind, der gør usynlig, trylleord med videre. Men også selve værkets struktur, hvor helten som ung mand drager over vandet mod ”*Kongens København*”³³ for dér at vinde lykken og finde sin brud, har eventyrkarakter.

Et par af viserne skal nævnes her. Den ”forfærdelig sørgelige Vise om Sømanden George Semon”,³⁴ som far Lasse finder så ’vakker’, er letgenkendelig som en skillingsvise fra slutningen af 1870’erne til melodien ”Amanda sad med en Krans om Haaret”. Den blev udbredt i store oplag af den bekendte Julius Strandberg og hans skillingsviseforlag.

Men den næste har Nexø ikke haft noget trykt forlæg til. Nogle af Stengaardens karle og piger synger:

Og Drengen du gav mig
Med det sorte krøllede Haar,
Han er nu voksen bleven,
Ja bleven, ja bleven,
Ret til en Yngling stor!³⁵

Det er en variant af første strofe i en vise om en pige, der er blevet forført. Forfatteren var anonym, og sangen havde aldrig tidligere været trykt, om end den blev registreret af Dansk Folkemindesamling i 1906, altså samme år som *Pelle Erobreren*’s første bind udkom.³⁶ Nexø må have samlet den op i sin barndom eller ungdom.

Mere gådefuld er den verdenserobbersang, Pelle
skrâler som afslutning på *Pelle Erobreren's* første bind:

”En Fremling faar jeg være
blandt Engelskmændene;
blandt afrikanske Negre
mit Selskab dertil er!
Og dertil find's paa Jorden
Portugisere ogsaa!
Og alle Slags Nationer
under Himmelen den blaa!”³⁷

Den kendes slet ikke af Dansk Folkemindesamling.
Den har heller aldrig været trykt andre steder end i
Pelle Erobreren. Man kunne tro, at Nexø selv havde
digtet sangen i romanens univers. Men den har fak-
tisk en svensk eller finlandssvensk oprindelse. Me-
lodi og en variant af teksten er optegnet 1876 i
Österbotten, Finland, som dengang var et russisk
storfyrstendømme:

En främling får jag vara bland Engelskmännen
här
Och Afrikanska negrer som i mit sällskap är
Här finnes och nationer och Danskar äfven så
Och alle slags nationer
Under himmelen den blå³⁸

Nexø må have hørt strofen i sin barndom eller ung-
dom fra en af de svenske indvandrere, som Born-
holm var så rig på. I 1915 genbrugte han desuden
slutverset som titel på novellesamlingen *Under Him-
melen den blaa*.

Bibelen

Oppe i Gaden stod Urmageren paa sin Sten-
trappe, han vendte Ansigtet opad og slyngede sit

vanvittige Raab ud. – ”Den ny Tid! Jeg spørger
om den ny Tid o Gud Fader!” gentog han.

Der gik to mødige Havnearbejdere forbi. ”Han
vil have Fattigdommen væk af Jorden og skabe os
en ny Tilværelse – det er det hans Galskab bakses
med,” sagde den ene med et sløvt Smil.

”Det er saa vel Tusindaarsriget, han har i Hove-
det?” svarede den anden.³⁹

Citatet viser, hvorledes Nexø transformerer de bi-
belske grundfortællinger, som de levede i almuens
bevidsthed, ind i samtidens sociale virkelighed. Her
drejer det sig om de gammeltestamentlige profetier
om det fuldkomne, tusindårige Messiasrige, kende-
tegnet ved lykke og fred. Sådan optræder det også i
Johannes' Åbenbarings 20. kapitel i Det Nye Testa-
mente.

I det hele taget forekommer der gennem hele
værket et stort antal allusioner eller direkte hen-
visninger til bibelsk stof, cirka 30 til Det Gamle
Testamente og et tilsvarende antal til Det Nye
Testamente, spredt ud på et dusin af Bibelens for-
skellige bøger. Mindst seksten gange henvises der
til Mosebøgernes beretning om ørkenvandringen
mod det forjættede land, mindst fire gange til
den dermed sammenhængende myte om Guds
udvalgte folk, som her i Pelles tale til de arbejds-
løse:

”[...] Er der noget andet Samfundslag der har en
Marsjrute som vor? tvunget af Omstændighe-
derne indrettede vi os paa at vandre i Ørkenen i
Aartusender og glemte aldrig Landet; den gode
Gud havde givet os noget af sin egen uendelige

Langmodighed til at bære os hen over den trælde Tid. Og nu da vi er ved Grænsen, har I glemt hvad Marsjen galdt. [...]”⁴⁰

Mange af henvisningerne forekommer i direkte eller dækket direkte tale og bidrager således, ligesom brugen af ordsprog og folkelige talemåder, til værkets fremstilling af almuens bevidsthedsformer.

Men forestillingerne om en vandring mod lyset, om det forjættede land, Guds rige og om et udvalgt folk – her underklassen – ligger desuden under selve romanværkets struktur. I slutningen af *Den store Kamp* fører Pelle som en anden Moses folket ind i et forjættet land – og må som Moses selv blive udenfor. I fjerde og sidste bind, *Gryet*, viser det forjættede land sig dog at være af en anden karakter end først antaget. Det ’land’, Pelle selv erobrer, er ikke mindst en bevidsthedstilstand, en erkendelse, en ny indsigt. Herved forskyder romanens forjættelse sig i den filosofiske *Gryet* fra ydre materiel emancipation (som i Det Gamle Testaments beretninger om landet, der flyder med mælk og honning) til den samtidige åndelige emancipation (som i Det Nye Testamente). Den nye indsigt gør tilmed Pelle kritisk over for forestillingen om en rent materiel emancipation og over for arbejderbevægelsens tilslutning til parlamentarismen. De bibelske grundmyter om vandringerne mod det forjættede land og om Guds udvalgte folk transformeres i romanens fjerde bind gennem et direkte opgør med socialdarwinismen. I kraft af sin solidaritet udpeges proletariatet til bærer af det nye samfund:

Der maatte komme en ny Tid, hvor alt det, der behøvedes, for at de kunde være med – Hjærtets Godhed, Solidariteten – blev raadende.⁴¹

Salmer og åndelige sange

Nexø havde fra sin skoletid et omfattende og levende forhold til den danske salmetradition, som den kom til udtryk i den tids autoriserede *Psalmebog til Kirke og Huus-Andagt*. Nexø var selv i besiddelse af et eksemplar trykt i 1882, bestående af en hoveddel fra 1855 og et tillæg fra 1873. Hoveddelen rummer 570 salmer, tillægget 244, over halvdelen af dem skrevet af N.F.S. Grundtvig. Salmebogen var hans konfirmationsgave, og han kunne også som voksen store dele af den udenad.⁴² I *Pelle Erobreren* citerer han fra og alluderer til blandt andre to af Luthers salmer, fire af B.S. Ingemanns og syv af Grundtvigs.

Men han havde fra sin søndagsskoletid også kendskab til Luthersk Missions sang- og salmebog, det vil sige Christian Møller (red.): *Åndelige Børnesange for Søndagsskolen og Hjemmet. Samlet og udgivet af Luthersk Missionsforening*. På trods af sin titel henvendte bogen sig ikke specielt til børn, og en stor del af indholdet var nypietistiske sange og salmer oversat fra svensk. Allerede to sider inde i *Pelle Erobreren* citerer Nexø efter hukommelsen nummer 63 i denne sangbog:

En Skomager begyndte at banke Lær, lidt efter faldt han ind i Arbejdet med en hellig Sang:

”Kun én er værd vor Sang I Brødre kære:
det Lam paa hvem Alverdens Synder laa.”

Melodien tilhørte en af Mendelsohns *Lieder ohne Worte*.⁴³

I *Læreaar* indgår salmesang tilsvarende i miljøtegningen af de pietistiske frikirker.⁴⁴

Grundtvig og Darwin

En helt central henvisning til Grundtvig finder vi, mens Pelle i *Gryet* sidder i fængsel.

[Ellens] usvigelige Moderfølelse var som en levende Puls, der ragede frem af det usynlige og viste tilbage til skjulte mystiske Kræfter – den kendelige Rytme fra en mægtigt Hjerte, der bankede dulgt bag alting. Der var i hendes Omsorg en Mindelse om Gud Fader selv; hun var Livets Kilder nærmere end han. [...]

Mens alt dette arbejdede i ham, sang de en Søndag under Fangegudstjenesten Grundtvigs Salme: *Udrundne er de gamle Dage*. Salmen samlede alt det han selv taaget havde tænkt, og tog ham stærkt; Versene kom ind over ham i hans trange Baas som Bølger fra et mægtigt Ocean, der rullede Tidsaldre mod Stranden i monoton Vælde. Han følte pludselig og stærkt Slægternes Gang over Jorden, og dristede sig til at fastslaa hvad han til nu kun dulgt havde anet: sin egen Sammenhæng med alt det øvrige, dem der levede i Dag, og alle de mange der var gaaet forud. Hvor havde hans egen Sammenslutningstanke været lille, maalt med dette uhyre Sjælenes Fællesskab! – og hvilket Ansvar fremefter hver enkelt gik med!⁴⁵

Nexø alluderer her til anden strofe af Grundtvigs morgensang fra 1833:

Mens Graven kastes, Vuggen gynger
Og Liv udsletter Dødens Spor,
Saa immer sig igjen forynger
Hver ædel Slægt i Syd og Nord
Og Mindet, som Guds Miskundhed
Forplanter sig i tusind Led!

Trykmanuskriptet viser ved sine overstregninger og tilføjelser, at det først efterhånden blev magtpåliggende for Nexø, at ”Udrundne er de gamle Dage”

skulle nævnes ved sin titel og Grundtvig ved navn.⁴⁶

Tugthusfangen Pelle får et åndeligt gennembrud ved at synge med på denne sang (i øvrigt et brud på ’realismen’, for så vidt den ikke stod i den tids autoriserede salmebøger). Det er bestemmende for hans videre udvikling; det er det punkt, ud fra hvilket han forsoner sig med Ellen. Da han senere har indoptaget hendes værdier, bliver hans videre udvikling modsvarende bestemt gennem et opgør med Darwin, også her efter udførlig beskrivelse af en læseoplevelse:

Det var Darwins *Kampen for Tilværelsen*.

Pelle læste som i en Taage. Her var Punktet jo, det hele vældigt sammenfattet til én Sætning! Det kogte i hans Hjerne, han kunde ikke lægge Bogen fra sig, men blev ved at læse hele Natten, tryllebunden og forfærdet over dette ubarmhjertige Udsyn. [...]

Bogen kastede paa én Gang blændende Lys ind over Samfundet; men hvor var hans egne henne i denne Lære, alle de smaa? de regnedes nok ikke med! Samfundet var altsaa i Virkeligheden kun de besiddende, og her havde han deres Religion, det moralske Rygstød for den hensynsløse Udbygning. [...]

De fattige havde ingen Andel i denne Lære. [...] De satte sig selv uden for Loven – og uden for Chancen! Med en saaret Kammerat paa Nakken klarede man sig ikke i Kapløbet. Men der laa heri en Erkendelse af, at de ikke hørte med i det bestaaende, men havde Ret til at kræve deres egen

Lykketid. Der maatte komme end ny Tid, hvor alt det, der behøvedes, for at de kunde være med – Hjærtets Godhed, Solidariteten – blev raadende. Selve det store Sammenhold han havde været med til at rejse, varslede altsaa alligevel i den rigtige Retning. Det havde været det modsatte af én mod alle – Gensidighedens Lov havde det bygget på.⁴⁷

Herfra er Pelle ikke mere i tvivl. *Gryet* er skrevet kort efter Nexøs kendte nekrolog over Poul la Cour, hvor han sammenholdt grundtvigianeren la Cour med anarkisten Pjotr Kropotkin og dennes videnskabelige hovedværk fra 1902, *Mutual Aid*, dansk udgave 1906, *Gensidig Hjælp*. Nu bygger Pelle sit kooperative skomagerværksted, som skal blive ”Udgangspunktet for en Verdenskamp mellem Arbejdet og Kapitalen!”⁴⁸

Med Grundtvig og Poul la Cour som fødselshjælpere kommer denne revolution i høj grad til at minde om Kropotkins visioner. Revolutionen sker ifølge Kropotkin ikke ved at erobre statsmagten (som Marx og Lasalle mente), men vokser frem nedfra med naturnødvendighed, når proletariatet overtager produktionsmidlerne og organiserer sig i selvforvaltende kommuner. Og det er præcis, hvad der sker i *Gryet*. Men i øvrigt er forestillingen om et kooperativt opbygget samfund fællesgods for anarkismen og socialismen tilbage til Charles Fourier og Proudhon, herhjemme til Frederik Dreier og Louis Pio. For Nexø havde kooperationstanken desuden rod i den grundtvigske bevægelse i form af bøndernes andelsforetagender, og han lader Pelle gøre klart opmærksom herpå:

Bonden, der blev stiv af Skræk, naar man næv-
nede Ordet Socialist, praktiserede i stor Stil Be-

vælgelsens Ideer; han havde indrettet sig koopera-
tivt og spundet Landet ind i Brugsforeninger. [...]

Dette her var nu nærmest revolutionært [...].⁴⁹

Men i Pelles – og romanens – vision om Danmark er der også direkte efterklang af Grundtvig:

”[...] vi vil løfte vort lille Land frem og vise at det har en Mission paa Jorden. Vi der selv er smaa, skal vise hvorledes de smaa holder sig oppe og gør sig gældende ved Godhedens Princip [...].”⁵⁰

Bag Pelles tale til de arbejdsløse ligger Grundtvigs vision om det ’kvindelige’ danske kærlighedsfolk og om ’den syvende, den nordiske menigheds’ historiske opgave: at vise verden et samfund, hvor mildheden er rådende.

[...] nu kom han med en Ide, de aldrig skulde gaa trætte paa, og som kunde bære dem helt igennem. Og ingen skulde komme og sige, at han ikke kunde fatte den, for det var Hjemmets enkle Tanke, ført ud til at omfatte det hele. Ellen havde lært ham den, og kunde de den ikke selv, saa fik de gaa hjem til deres Koner og lære den! De gik ikke og rugede over, hvem af Familien der ydede mindst eller tærede mest, men gav enhver efter hans Behov og saa paa den gode Vilje. Som et godt og kærligt Hjem, hvor ingen rendte den anden ned, skulde Verden være – mere indviklet var det hele ikke!⁵¹

Beriget med de erfaringer, han i de mellemliggende år havde gjort i København og i Spanien, var Nexø nu igen i stand til at betragte verden i den universelle sammenhæng, han havde fået øjnene op for i sine højskoleår. Og visionen om samfundet som et

kærligt hjem slap ham aldrig, skønt visionens realiseringsformer senere transformeredes for ham af verdenshistoriske begivenheder: udbruddet af 1. Verdenskrig og Den Russiske Revolution.

Lyn og solskin

Et andet grundtema hos Grundtvig skal også nævnes. I sin vision om ”Gylden-Aaret” fra 1834 skelnede Grundtvig mellem to slags lys:

Da skal Man Forskiel kende
Paa Soel-Skin og paa Lyn,
Skøndt Begge de kan brænde
Og skabe klare Syn;

Thi, som Fornuften giver,
Det ene *Lys* opliver,
Det Andet slaar ihjell!

Pelles hædersnavn som arbejderfører i *Den store Kamp* var netop: *lynet*. Men under denne kamp overser han sine nære forpligtelser over for sin familie. I sidste bind, *Gryet*, kommer der balance i tingene. Pelle knyttes nu i stedet til *solen*, og herved indfries forordets løfte om en skildring af arbejdernes ”endeløse, halv ubevidste Vandring mod Lyset!”⁵²

De store romaner

Pelle Erobreren er på adskillige måder i dialog med den klassiske romantradition. Først og fremmest er den selv en dannelsesroman og indgår dermed i den tradition, der grundlagdes af Goethe med *Wilhelm Meisters Lehrjahre* fra 1795-1796. Muligvis er titlen på bind to, *Læreaar*, en allusion hertil. Selv har Nexø ikke udtalt sig herom, men der findes generelt anerkendende udtalelser fra ham om Goethes ”grundmurede Forhold til Virkeligheden.”⁵³

Derimod har Nexø i 1936 selv sat *Pelle Erobreren* i forlængelse af en *dansk* tradition.

[Oehlenschlägers skuespil] Aladdin – [Frederik Paludan-Müllers versroman] Adam Homo – [Henrik Pontoppidans roman] Lykke-Per er et Drag af en stolt Tradition i dansk Digtning. Men Linien er nedadgående, den har samme Fald som selve Aarhundredet fra Aladdin, Lykkens Yndling som intet kan slaa Fejl for, over den kerneløse Adam Homo, der ender som en hul Attrap tæt behængt med ydre Anerkendelse, til den dybt desillusionerede Lykke-Per, der ender med at vende det hele Ryggen.⁵⁴

Romanen selv synes imidlertid ikke at rumme nogen direkte dialog med de nævnte forgængere i den danske litteraturhistorie, men derimod med adskillige store europæiske romaner. Og i sin ’store læsning’ var Nexø, som vi skal se, kontinentalt orienteret imod Spanien, Frankrig, Tyskland og Rusland foruden imod Bibelen. Den angelsaksiske tradition (for eksempel Charles Dickens’ romaner) synes ikke at have haft en tilsvarende betydning for ham, om end han var bekendt med blandt andre J.F. Coopers og Fr. Marryats drengebøger.

Cervantes’ *Don Quijote*

En måneds tid efter udgivelsen af *Soldage* havde Nexø skrevet til Gyldendals Peter Nansen om en hjertesag:

Som De maaske erindrer, har jeg for Aar og Dag siden tilbudt Dem en tidssvarende Oversættelse af *Don Quijote*.

1905 er det 300 Aar siden den berømte Roman udkom, og jeg mener det vilde være en fortjenst-

fuld og ogsaa indbringende Opgave at gøre Bogen tilgængelig for danske Læsere; Anledningen er jo den bedste, da der vil blive store Quijote-Fester i selve Spanien og Festudgaver af Bogen paa alle større Sprog.

Jeg har under mit Ophold dernede rustet mig ganske ordentligt til Opgaven [...]

Vil De have Oversættelsen?⁵⁵

Det kunne Nansen ikke umiddelbart give ham noget klart svar på.

Men Nexø gik energisk i gang. Oversættelsen af de første kapitler blev forelagt den fremtrædende romanist Kristoffer Nyrop. Han syntes, som denne note (i hans særegne ortografi) viser, godt om resultatet:

deres oversættelse som helhed forekom mig overordentlig vellykket, og jeg tror, at den med sin friskhed vil have udmærkede betingelser for at fange folks interesse. [...] jeg tror også nok, at der flere steder var gengivelser, som kunde angribes rent filologisk [...] men det kan vi jo altid tales ved om. Hovedsagen er [at] Don Quijotes "intraducibilidad" ikke synes at eksistere for dem [...].⁵⁶

"Intraducibilidad" er spansk for 'uoversættelighed'. Nexø havde lært sig selv spansk allerede under sit første ophold i Andalusien 1895-1896, men han var ikke romanist. Han kunne for eksempel i sin digtning af Esproncedas digt "El verdugo" ("Bøddlen") forveksle det spanske ord 'hiel' (galde) med 'hielo' (is) så folkemængden truer bøddlen med or-

dene: "[...] lad os ælte hans Brød i Is og i Blod!";⁵⁷ hvor det burde have været *galde* og blod.

Det korte af det lange blev, at Nexø i juni 1904 på Peter Nansens råd søgte kontakt med forlagsboghandler A. Christiansen, som havde bekendtgjort, at han agtede at udsende en revideret udgave af *Don Quijote*. Nexø skrev kontrakt med Christiansen. Bogen skulle udkomme i 50 hæfter, det første i oktober 1904, Nexøs honorar skulle være 3.000 kroner. Men planen gik i vasken.

Dermed opgav Nexø dog ikke sagen. Fem år senere, i marts 1909, skrev han i samme ærinde til Det Schuboteske Forlag: "Jeg har lige siden min første Rejse til Spanien set en Opgave her, som *jeg* skulde løse – og rustet mig til den."⁵⁸ Og skønt forlaget endnu ikke havde givet grønt lys, meddelte Nexø sig frimodigt til pressen.

Martin Andersen Nexø, der er en beundrer af spansk Literatur, har i flere Aar arbejdet paa, at *Don Quijote*, Grundstenen for al moderne Literatur, kunde komme til at foreligge paa Dansk igen i en tidssvarende Gengivelse. Denne Plan er nu ved at blive realiseret ved et af vore større Forlag, der agter at udsende *Don Quijote* som Folkebog. Hr. Nexøs Navn borger for, at Oversættelsen vil staa paa Højde med det berømte klassiske Værk.⁵⁹

Men også Det Schuboteske Forlag bakkede ud. Man fandt opgaven for stor.

Det siger noget om Nexøs veneration for Cervantes' roman, at han selv på disse vilkår og netop på dette tidspunkt – under arbejdet med *Pelle Erobreren's*

tredje bind – ufortrødent færdiggjorde sin oversættelse af den spanske romans første otte kapitler. De foreligger i renskrift og opbevares i Martin Andersen Nexøarkiverne på Det Kongelige Bibliotek.⁶⁰

Men historien slutter ikke her. Ti år senere aftalte han med det norske forlag Aschehoug at udsende værket på 80 ark. Nexøs honorar skulle være 4.000 kroner. Af ukendte årsager bakkede også Aschehoug ud.

Ikke desto mindre skrev Nexø samme år, i december 1919, kontrakt med Martins Forlag om at levere værket i seks dele, første del i januar 1920. Det var ellers midt under arbejdet med *Ditte Menneskebarn*'s tredje bind, og man skulle tro, at han havde nok at bestille i forvejen. Men han gik straks i gang, og til de første otte kapitler kom nu kapitel ni til og med tolv plus en bid af kapitel tretten. Disse sidste kapitler foreligger dog kun i kladde med mange rettelser.⁶¹ Men også denne plan gik i vasken, og herefter opgav Nexø det projekt, som han nu havde kæmpet forgæves for gennem tre årtier. Det kunne være en interessant opgave for en spanskkyndig at udgive den foreliggende torso af en oversættelse med en karakteristik af dens art og kvalitet.

Det er bemærkelsesværdigt, at han foretog dette oversætterarbejde som indlagte pauser, mens han arbejdede intenst med hovedværkerne *Pelle* og *Ditte*. I begge perioder må han have haft brug for det dybeste og mest almene hos Cervantes.

Man har fortolket den som et politisk Smædeskrift over Karl V, som et Angreb paa Kristendommen, et demokratisk Stridsskrift, et revolutionært Indlæg i det sociale Spørgsmaal o.s.v. Den

er intet af det – og det altsammen! Fordi Cervantes – bortset fra den mere udvendige Plan, Angrebet paa Ridderromanerne – har villet tegne *Mennesket*, – og har magtet det.⁶²

Og et så altomfattende program var det, Nexø selv håbede at indløse med *Pelle Erobreren*, som ifølge sit forord netop skulle være en roman om mennesket selv, og med *Ditte Menneskebarn*, som ifølge sin titel skulle være det samme.

Ganske særligt er konflikten mellem højtflyvende idealisme og jordbunden, snusfornuftig realisme også et grundtema i Nexøs roman. Som Don Quijote må også Pelle i mødet med hvert nyt miljø – Stengaarden, skolen, lærepladsen, København – se sine høje forventninger og idealer konfronteret med en anderledes barsk realitet og uforstående omverden, der slår ham ned. Og alligevel rejser han sig – som Don Quijote – hver gang og kæmper ufortrødent videre. Beretningen i tredje og fjerde bind om udviklingen i Pelles ægteskab og om konflikten mellem hans familieliv og hans politiske liv sætter dette tema på den yderste, eksistentielle spids. Konflikten løsnes er derfor samtidig bogens slutning.

Der er derfor særlige grunde til, at Nexø i forordet til *Pelle Erobreren* fremstiller Pelle som sin søn og beder læseren om at se mildt ”paa alle hans Fejl”⁶³ – en smule mindre beskedent end Cervantes, der i sit forord netop *ikke* ville bede læseren ”om at undskylde eller tilgive de mangler, du måtte finde ved dette mit afkom [...]”⁶⁴

Pelle Erobreren slutter med en spådom om romanens egen skæbne, fremsat af ’Morten’, Nexøs alter ego:

”De [arbejderne] skal gribe efter den – og græde af Glæde og Stolthed over at finde sig selv i den. Kanske opkalder de ogsaa deres Børn efter den af bar Taknemmelighed!”⁶⁵

Tilsvarende tillagde Nexø Cervantes denne spådom om *Don Quijote*: ””Smaabørnene rækker efter den, Ungdommen læser den, Mændene forstaar den, og de gamle berømmer den.””⁶⁶ Og denne spådom synes at parafrasere en sætning i *Don Quijote*, første del, femte kapitel, her i Nexøs egen upublicerede oversættelse:

Denne Historie [en anden ridderhistorie] kan ethvert Smaabarn udenad, Ungdommen kender den, de Gamle fryder sig over den og tror endda paa den [...].⁶⁷

Og skønt der derudover kun synes at forekomme nogle få direkte allusioner til den spanske roman, må denne alligevel betragtes som generel forudsætning og målestok for helteposet, eventyret og menneskeskildringen *Pelle Erobreren*.⁶⁸

Victor Hugos *Les Misérables*

Nexøs plan fra 1898 om at skrive en ’forbryderroman’ på to eller tre bind blev realiseret med *Gryet*. *Gryet* begynder med sin helts frigivelse fra fængslet – og med en direkte hilsen til Victor Hugos store roman om en anden helts forsøg på at lægge fangenskabets bag sig.

Den netop løsladte, forhærdede galejslave Jean Valjean tager i *Les Misérables* et tofranstykke (40 sous) fra en bondedreng, men fortryder det – for sent.⁶⁹ På vej ind mod byen fra fængslet følges den netop løsladte Pelle med den forhærdede vaneforbryder

Ferdinand, som narrer en *tokrone* fra en bonde-dreng. Ferdinand fortryder ikke noget, men Pelle erstatter drengen for tabet. Parallels scenen viser, at Pelle i modsætning til Jean Valjean trods fængslets umenneskelighed ikke er blevet forhærdet og ikke har mistet sin medmenneskelighed.

På grund af et hævngherrigt samfund inkarneret i den nidkære politiinspektør Javert lykkes det først til allersidst for Jean Valjean at lægge fængslet bag sig. Men i Pelles tilfælde er det en pointe, at han for at kunne advokere en mere omfattende frigørelse selv skal have været nede og røre bunden. Han nægter at søge æresoprejsning og vil netop tage kampen som en paria eller et ”Udskud”.⁷⁰

I skildringen af Jean Valjeans og Pelles lidelser i fangenskab er både Hugo og Nexø inspireret af den kristne passionsfortælling.

I slutningen af *Pelle Erobreren* anlægger Pelle sin ko-operative skotøjsfabrik, og omkring den ser man omridset af en mønsterby med boliger, skole, brugsforening og teater.⁷¹ Som nævnt svarer dette ganske til klassiske anarkistiske og socialistiske visioner. Men det kan tilføjes, at en tilsvarende mønsterby skabes af Jean Valjean, mens han skjuler sig under dæknævnet borgmester Madeleine.

Det er ikke noget tilfælde, at den eneste bog, forfatteren Morten vil have med på sin rejse til Syden, hans yndlingsbog eller ”Bibel”, er *Les Misérables*, eller som den første danske oversættelses titel var, og som den kaldes i *Pelle Erobreren*: ”De Ulykkelige”.⁷²

I dialog med Hugo proklamerer Nexø et lykkeligere samfund end det, den store franske humanist et lille

halvt århundrede tidligere havde kritiseret så stor-slået. Den underliggende vision bag de to store romanværker synes at være den samme.

Dostojevskijs *Forbrydelse og straf*

Den anden store 'forbryderroman' fra 1800-tallet er Fjodor Dostojevskijs *Forbrydelse og straf* eller *Raskolnikov*. Den udkom 1866, få år efter Victor Hugos *Les Misérables*.

Mens unge Pelle er i opbrud, men før han rejser til København, leger han med voldeligt revolutionære tanker:

"Der skal være Steder i Verden, hvor de har begyndt at slagte løs paa de store – dør vil jeg hen. [...] Jeg vil have min Andel du, selv om jeg skal slaa en Blodsuger ihjæl for at faa den – det kan vel ikke være saa stor Synd heller. [...]"⁷³

Senere, på Christianshavn, giver en pantelånerske Pelle et økonomisk fordelagtigt tilbud om arbejde i hendes forretning, men han afslår:

"Jeg egnede mig vist ikke til at leve af andres Elendighed", sagde han leende. "Kanske slog jeg Dem ihjæl og gav alle Grunkerne til de Fattige."⁷⁴

Begge citater viser hen til den revolutionære student Raskolnikov, der i begyndelsen af *Forbrydelse og straf* myrder en pantelånerske – og tilfældigvis også hendes søster, Evangelista (!). Pelle er dog ingen revolutionær rovmorder, og henvisningen er vel nærmest tænkt som en ironisk kommentar til Dostojevskijs valg af offerskikkelse. En sådan respektløs brug af Dostojevskij gjorde også vennen Jakob Hansen i et af sine sidste breve til Nexø:

Kan du ellers give mig Anvisning på en rig Aagerkarl med Penge mellem Hænder saa skal du have Tak, jeg skal gjerne gaa hen og skære Halsen over paa ham.⁷⁵

Langt mere betydningsfuld er den positive allusion til *Forbrydelse og straf* i *Pelle Erobreren's* skildring af Ellen, Pelles kone. På et tidspunkt prostituerer hun sig for at kunne brødføde sin familie og viser dermed hen til den prostituerede Sonja i *Forbrydelse og straf*, hvem hun også ligner i sit sinds renhed.

Sonja er den, der vækker Rodion Raskolnikovs samvittighed, så han melder sig til politiet. Tilsvarende er det Ellens billede, der svæver for Pelles øjne i fængslet og vækker hans samvittighed: den smertefulde erkendelse af at have svigtet sit personlige ansvar for sin familie. Som Sonja argumenterer over for Raskolnikovs kynisme ved at insistere på, at selv denne pantelånerske dog var et menneske, så er det Ellens eksempel, der lærer Pelle, at tilværelsen lægger sit tyngdepunkt i de elementære menneskelige ansvarsforhold.

Og som Sonja lærer Raskolnikov at bære sin lidelse og derved forsone sig med sig selv – "'Du skal tage lidelsen på dig og ved den købe dig fri'"⁷⁶ – så er det billedet af Ellen, der i fængslet åbner Pelles øjne for "Guds vrede Ansigt",⁷⁷ der nu belærer ham om, at lidelsen er en del af livet. Og som Raskolnikov, der overgav sig til domstolen og "ikke blot gav afkald på ethvert selvforsvar, men mærkeligt nok endog syntes tilbøjelig til at anklage sig selv hårdere end nødvendigt",⁷⁸ således ville også Pelle "gøre sin Straf endnu mere brutal".⁷⁹

Nexøs forhold til Dostojevskij kan bedst betegnes som en livslang anfægtelse med skiftende udtryk. I

1901 kritiserede han vredt Kappel Bøckers roman *Jørgen*:

[...] Forbryderens Sykologi er for Raskolnikovsk, Forløbet er ens med Anger, Selvanklage og Selvangivelse, men der er bare den store Forskel, at mens Raskolnikov har dræbt *to Mennesker* har Jørgen blot stukket Ild paa en Gaard, hvorved ingen indebrændte.⁸⁰

Som vi har set, beskæftigede Nexø sig dengang – i romanen *Det bødes der for* – og andre steder – med det *ufrugtbare* i at nære følelser som samvittighedsnag. Således betragtet kunne denne romans forhold til Dostojevskij kaldes reaktivt. I *Pelle Erobreren* er det imidlertid netop igennem et samvittighedsopgør, at Pelle finder sig selv. Men den enkle livsanskuelse, Pelle når frem til, ”at alt ondt stammede fra Nød og Elendighed”,⁸¹ er ikke nødvendigvis Nexøs. Den minder snarere om Alfonso Molinas. Som Dostojevskij havde også Nexø erfaring for, at mennesket er et mere sammensat væsen end som så. Det havde han selv demonstreret energisk i sit hidtidige forfatterskab.

Som gammel mand passede det imidlertid af politiske grunde ikke Nexø at vedgå noget positivt forhold til Dostojevskij. I 1952 skrev han til en russisk litteraturhistoriker, at han i sin ungdom havde læst alt, hvad han kunne få fat i af Tolstoj, Turgenev og Dostojevskij, ”og de virkede stærkt på mig, den sidstnævnte dog frastødende.”⁸² I ’erindringsromanen’ *Morten hin Røde* fra 1944 lader han sit alter ego Morten gøre op med Dostojevskij i en flere sider lang bandbulle. Dostojevskij er nu blevet til ”en kæmpemæssig Giftblander! En ondartet Forgifter af

det jævne naturlige Menneskesind”⁸³ og så videre. Den gamle Nexøs skingre afregning afspejler en tendens i den sovjetiske holdning til Dostojevskij. Han var omdiskuteret i hele Sovjetunionens levetid og blev snart betragtet som et ’antikapitalistisk’ nationalt ikon, snart som ’reaktionær’.

Nexøs beskæftigelse med Dostojevskijs *Forbrydelse og straf* strakte sig således over det meste af 50 år. Men det er kun i *Pelle Erobreren*, i skildringen af Ellen og af Pelles selverkendelse gennem hende, at forholdet til Dostojevskijs roman kan kaldes positivt. Vi skal senere betragte *Ditte Menneskebarn*’s forhold til et andet af Dostojevskijs hovedværker.

Soldage

Så meget om Nexøs ’store læsning’ forud for nedskrivningen af *Pelle Erobreren*. Interesserede vil selv kunne finde flere allusioner og henvisninger til Dante Alighieris *Guddommelige Komædie*, som fru Molbechs mand Chr. K.F. Molbech i sin tid havde oversat, til Holberg og Wessel, Jules Verne, Nietzsche, Ellen Key og mange andre. Men en bestemt allusion skal endnu nævnes her.

I artiklen ”Pelle Erobreren som selvbiografisk Værk” fra 1925 skriver Nexø, at forudsætningen for romanen først og fremmest var: ”*Lys Følelse af at staa i Opgangen og Protest mod at blive slaaet i Hartkorn med det afblomstrede.*”⁸⁴ Og skønt der som vist findes udkast til romanen helt tilbage til 1894, så måtte den her nævnte forudsætning først tilvejebringes. Den spores intetsteds i ungdomsforfatterskabet. Men i artiklen ”De ideologiske Forudsætninger for Pelle Erobreren” fra 1951 angiver Nexø *Soldage* som den første frugt af denne følelse.⁸⁵

Som det ses, er der belæg nok hos Nexø for at anskue *Soldage* (med den omsorgsfulde anarkist Alfonso) som det første resultat af en indsigt, der skulle føre til *Pelle*. Vigtigere end forfatterens senere udtalelser herom er det imidlertid, at *Pelle Erobreren* selv henviser til *Soldage*.

Selve rammekompositionen for *Pelle Erobreren* peger direkte tilbage på *Soldage*. Proletardigteren Morten vil skrive en bog om solen, og som forberedelse dertil rejser han

”Til Syditalien og Spanien. Jeg vil hen et Sted, hvor Kulden ikke trækker Frakken af tusind, idet den hjælper én Pelsen paa. Og saa vil jeg se Mennesker, som ikke har faaet Del i den mekaniske Kulturs Velsignelser, men som Solen til Gengæld har skinnet paa; Solmennesker [...] som faar lov at leve! [...]”⁸⁶

Ved hjemkomsten kan han da endelig skrive ”Værket om Solen [...] og om det der sejrer [...]”. Den skal hedde *Pelle Erobreren*!⁸⁷

Den skjulte dialog

Hvis det er sandt, hvad den amerikanske litteraturhistoriker Harold Bloom har udtalt, at store romaner er aggressive over for forgængere, så er *Pelle Erobreren* en meget stor roman. Værket er i stadig dialog med og opposition til væsentlige dele af den europæiske ånds- og litteraturhistorie gennem to et halvt årtusinde.

Imidlertid skilter romanen ikke med denne dialog. De fleste af de nævnte allusioner har på romanens udgivelsestidspunkt været skjult for gennemsnitslæseren og er det formentlig i endnu højere grad i

dag, ikke mindst for bibelallusionernes vedkommende. Ja, i dag kan selv en professor i dansk litteratur få sig til at sige om Nexøs store romanværker: ”[...] de bøger er så enkle, at de paradoksalt nok er svære at læse.”⁸⁸

Men navnlig var dialogen og allusionerne dengang skjult for det meget brede, læsevante publikum, som Nexø nåede så effektivt gennem føljetonudgaverne i den europæiske arbejderpresse.

På den anden side har Nexøs åbenlyse inspiration af især arbejderbevægelsens historie vakt genkendelse og genklang hos netop dette publikum. Og derfor – fordi Nexø havde ladet sig inspirere af, men ikke følte sig litterært forpligtet på den ’faktiske’ historie – er det logisk, at nogle af arbejderbevægelsens teoretikere var skeptiske over for tredje og især fjerde binds ’manglende realisme’.

Avisudklip

Da Nexø skulle i gang med tredje bind, *Den store Kamp*, måtte han forlade sin egen erindring som primær kilde til miljøbeskrivelserne. Han har ladet forstå, at han fra da af ikke mindst måtte bygge på en omfattende samling avisudklip. I de bevarede dele af Nexøs udklip og scrapbøger finder man da også en udsøgt samling skildringer af hverdagskatastrofer i proletariatet såsom barnemord og ildebrande. De fleste, heriblandt to mapper med Nexøs udklip fra henholdsvis 1894-1901 og 1902-1907, er reportager fra *Social-Demokraten*.⁸⁹

Imidlertid synes ingen af dem at være direkte inspirationskilder til bestemte episoder i *Pelle Erobreren*.

Og omvendt er der noget, der tyder på, at han også for de to første binds vedkommende har tyet til systematisk læsning af gamle aviser. Det hedder i et brev fra vennen og forfatterkollegaen Harald Kidde fra september 1906:

Jeg hører, at De har været paa Bornholm i Sommer – fik De saa nogle gamle Aviser studeret til Fremme for Pelles Trivsel som ung Haandværker-gesell? De mente, De i slige gamle Dokumenter vilde kunde læse mangt og meget, der vilde vække Erindring og Stemning hos Dem.⁹⁰

Erindring og stemning. På baggrund af Nexøs oplysninger om sin udklipssamling er der grund til at gentage hans ord om, at han var ”Romanforfatter og ikke Historieskriver”, og at romanen ikke hentydede til ”enkelte Begivenheder.”⁹¹ På den anden side forekommer der, navnlig i *Læreaar*, et meget stort antal hentydninger til ganske konkrete begivenheder, lokaliteter og personer i 1880’ernes Rønne. I *Den store Kamp* og *Gryet* er der ligeledes et stort antal hentydninger til konkrete københavnske lokaliteter og til konkrete historiske begivenheder, ikke mindst fra storkonflikten i 1899.

Alligevel må man give Nexø ret i, at *Pelle Erobreren* ikke er et historisk, men et litterært værk, og at den forholder sig frit til de historiske begivenheder og andre faktuelle forhold, som er blandt dens inspirationskilder.

Et eksempel kan illustrere forholdet. Efter ’den store kamp’ har Pelle en sidste nat i frihed, inden han går i fængsel. Her møder han forbryderen Ferdinand, som opfordrer ham til at emigrere og tilby-

der at sørge for rejsepengene; han vil angiveligt skaffe dem fra politiet: ”Politidirektøren har netop fem Hundrede Kroner liggende i sin Pult [...]”⁹² Her hentydes der til Louis Pios flugt til USA: Ved afrejsen fik han udbetalt et større pengebeløb, netop gennem Københavns politi. Denne begivenhed kunne forudsættes almindelig bekendt, da *Pelle Erobreren* udkom. Men Pelle afslår tilbuddet. Læserens erindring om arbejderføreren Louis Pios flugt – som i øvrigt fandt sted årtier før og er helt uden sammenhæng med de øvrige begivenheder, *Den store Kamp* har ladet sig inspirere af – vækkes her med den funktion at danne et forstærkende kontrastbillede af arbejderføreren Pelles standhaftighed.

Arbejderbevægelsen og Kooperationen

Tiden frem til 1910, hvor *Pelle Erobreren*’s sidste bind udkom, er den danske arbejderbevægelses gennembrudsår. I årene efter indgåelsen af Septemberforliget i 1899 konsoliderede fagbevægelsen sig, mens den udadtil styrkede sine internationale forbindelser.⁹³ Den politiske arbejderbevægelse var endnu uden for regeringsmagten, men den gjorde sig stadigt stærkere gældende i Folketinget. Ved valget i april 1901, altså ved Systemskiftet, fik Socialdemokratiet fjorten mandater, ved valget i 1903 gik man lidt frem til seksten mandater, men i 1906 stormede partiet frem til 24 mandater eller over 25 procent af de afgivne stemmer. Dette mandattal beholdt man i 1909, selv om partiet nu fik 29 procent af de afgivne stemmer. Den parlamentariske fremtid tegnede lys! Også kommunalpolitisk gik bevægelsen frem. Det havde stor symbolsk betydning, at malersvend Jens Jensen blev Socialdemokratiets første borgmester, da han i 1903 blev valgt som Københavns finansborgmester, den tungeste administrative post i hovedstaden.

Men Nexø havde endnu ingen direkte kontakt til denne bevægelse, hverken den faglige eller den politiske. Hans nærmeste personlige forbindelse til fagorganiserede arbejdere var broderen Georg Andersen, der som nævnt var bødker. Men med sin asociale livsindstilling kan denne næppe have stået model til noget positivt i romanen. Senere, i sommeren 1908, hvor Nexø skrev på *Den store Kamp*, boede han med familien et par uger på hotel Laven ved Silkeborg og besøgte hver dag sin ven Johan Skjoldborg og dennes kone Louise Abenth på deres husmandssted på Dynæs ved Juelsø over for Himelbjerget. Skjoldborg betragtede sig som anarkist, og det var gennem ham, Nexø stiftede venskab med to unge rebeller, syndiklisten Christian Christensen og ungsocialisten Andreas Fritzner. Sådanne bekendtskaber har dog næppe styrket Nexøs kendskab til endsige forbindelse med den brede socialdemokratiske arbejderbevægelse. For en kunstner er den direkte, fysiske forbindelse til motivet dog heller ikke altid afgørende. En periodes tidsånd kan man alligevel ikke se.

Til gengæld kan bekendtskabet med Christian Christensen have haft en vis betydning for, at Nexø i *Gryet* lader kooperationen udgøre værkets løsning. I det venstreoppositionelle *Socialistiske Arbejderblad*, som Christensen redigerede, skrev denne et par artikler, der advokerede for 'forbrugsforeninger', som det bedste middel til at afskaffe det fordyrende mellemhandlerled.⁹⁴ Oprettelsen af kooperative virksomheder var en gammel idé, der, som nævnt, på europæisk plan var blevet advokeret allerede af Charles Fourier og Proudon. Herhjemme havde man drøftet spørgsmålet længe i Socialdemokratiet, og ikke kun i teorien. 1896 stiftedes det kooperative

mejeri Enigheden, i 1903 det kooperative bryggeri Stjernen. På kongressen i 1908 drøftede man igen kooperationens plads i arbejderbevægelsen. Den senere minister F.J. Borgbjerg slog et varmt slag for kooperationen og foreslog, at partiet skulle tage initiativ til oprettelsen navnlig af brugsforeninger. Det blev dog afvist af taktiske grunde: Man ville ikke undergrave alliancen med Det radikale Venstre ved at skræmme de småhandlende med konkurrence fra brugsforeningerne.⁹⁵

Ved at fremhæve kooperationen viste Nexø både hen til et underbetonet punkt i Socialdemokratiets eget program og samtidig til et vigtigt punkt i venstreoppositionens forskellige små organisationer af venstresocialistisk, syndikalistisk og anarkistisk tilsnit.

Mesteren Henrik Pontoppidan

Nexø havde aldrig truffet Henrik Pontoppidan personligt, og han havde heller ikke spurgt denne, inden han forsynede *Pelle Erobreren* med tilegnelsen: "TIL MESTEREN HENRIK PONTOPPIDAN".

Vennen Jakob Hansen var forbeholden:

Heller ikke forstaar jeg, at du nænner at kalde H.P. "Mesteren"; denne forholdsvis brave Per Degn har dog næppe de sidste 10 Aar produceret noget af Interesse for Litteraturen, fordi Moralisten og Spidsborgeren i ham – sørgeligt at sige – forlængst har lagt Poeten i Graven.⁹⁶

Jakob havde ellers tidligere selv udtrykt sig positivt om Pontoppidan, men mente åbenbart nu, at *Lykke-Per* var uden interesse for litteraturen!

Pontoppidan selv var glad og følte sig bæret. Fra Italien skrev han:

De har vist højlig forundret Dem over, at jeg ikke har ladet høre fra mig. Forklaringen er den, at jeg for Tiden lever i det Fremmede, og at jeg [...] først i Forgårs fik Meddelelsen om, hvor højt De ved Udgivelsen af Deres nye Bog har hædret mig. Selve Bogen er endda endnu ikke nået hertil; men jeg vil nu ikke vente længer med at sende Dem min Tak og sige Dem, hvor glad jeg er ved at vide mig forstået af Dem. Jeg har jo nok, når jeg læste Deres Bøger, følt, at der var åndeligt Blodsbånd imellem os; men jeg kunde ikke vide, om De havde den samme Fornemmelse, endsige, om De brød Dem om den. Ved et morsomt Tilfælde modtog jeg med den samme Post Slutningen af en Tidsskriftartikel af Sv. Lange, der har iagttaget mig i Kikkert fra et eller andet højt Tårn, eller måske snarere fra den anden Verden, hvorfra han jo nylig vendte tilbage. Der findes i den Artikkel blandt andre Snurigheder en Misforståelse, der er særlig karakteristisk for hans Ophøjethed. Jeg havde i et Interview med ”Politiken” kaldt mig for en folkelig Forfatter, og dette opfatter nu Lange som Udtryk for en anerkendelsesværdig Beskedenhed af mig. Den Slags Folk forstår ikke, at der for en Skribent, som dog vil regnes med til Digterlavet, kan være noget større Mål end at blive optaget i de literære Rangklasser. – Mon jeg tager fejl i, at det just er i denne Folkelighed, at Fællesskabet mellem os to ligger? Vi har begge været med til at skabe en Literatur, der kunde bidrage til at udvikle, hvad man har kaldt for Levekunsten, den største og vanskeligste af alle Kunster, – en Literatur, der (og det er netop det nye ved den) ikke udelukkende kan måles med den

æstetiske Målestok. At ville gøre dette, er som at ville bestemme Musikken i en Flok Skovarbejderes Øksehug ved Hjælp af en Stemmegaffel.⁹⁷

Der refereres til en artikel af Sven Lange, hvori denne havde fradømt Pontoppidan evner som digter. Pontoppidan er

slet og ret folkelig Skribent. [...] Hans Skribentvirksomhed er folkelig i sin Art, fordi den helt og holdent er bygget over tillærte Begreber. [...] Det er ikke digterisk Drift, der gør ham til Forfatter, – det er Lærenemhed.⁹⁸

Tilegnelsen og Pontoppidans takkebrev til Nexø skulle blive indledningen til at livslangt venskab mellem de to digtere. Nexø svarede blandt andet:

Deres Brev gjorde mig meget glad. Det var jo helt for min egen Skyld jeg tilegnede Dem Bogen, jeg trængte til at faa rigtig sagt engang, hvor højt jeg sætter Dem. Og jeg var slet ikke vis paa at De brød Dem om at høre det. [...]

Og Tak fordi De saa venligt giver mig Plads dér hvor ogsaa jeg helst vil være. Artisten har altid været mig en Pestilens, jeg føler mig ilde tilpas, hvergang jeg staar over for denne Jongleren med Tillægsord, som faar Folk herhjemme til at smaske og tale om ”Stil”! [...] Det er ”Københavnerriet” – Østersganen der staar og skal bedømme det gode danske Rugbrød.⁹⁹

Nexø og Pontoppidan havde forskelligt temperament og så forskelligt på mangt og meget. De havde gennem årene forskellige politiske, blandt an-

det forsvarspolitiske anskuelser. Fokusering på de politiske forskelle bør imidlertid ikke dække over, at de i vid udstrækning havde de samme sociale idealer. Nexø har måske heller ikke ønsket eller vovet at søge en afgørelse på dette område. ”Tror Pontoppidan paa en ny Tid efter det borgerlige Ragnarok?” spurgte han i 1937 og tilføjede straks: ”Han har i al Fald ryddet Vejen for den.”¹⁰⁰

Trådene samles

På et tidspunkt omkring årsskiftet 1904-1905 var Nexø klar.¹⁰¹ Nu sad han ved skrivebordet på første sal af villa Gryet med alle sine rige, gode og bitre erfaringer og erindringer fra barndommen og læreårene, fra vogtermarken og værkstedet og fra sin ungdom i København. I hvor høj grad stoffet var hans eget, understregede han ved at lade Pelle være født samme år og dag som han selv: Sankt Pelagius dag, den 26. juni 1869.

Dertil kom alt det materiale om den ydre verden, han havde samlet gennem flere års systematiske historiske studier og tusindvis af avisudklip. Desuden alt hvad han læst fra drengetidens indianerromaner og skoletidens katekismus og salmevers over hans ’store læsning’ af Bibelen og Cervantes, Hugo, Dostojevskij og mange andre.

Nu skulle skitser og dispositioner helt tilbage fra 1894 og frem fyldes ud.

Men ud over alle disse tråde tilbage i hans eget liv og tilbage til 2-3.000 års verdenslitteratur udspillede der uden for hans vinduer aktuelle dramaer, som også kom til at farve romanen. Med rutinen fra et forfatterskab, der foreløbig omfattede otte bogudgivelser, med ti-tolv års grundig forberedelse til

sit nye værk bag sig og med arbejderbevægelsens fremmarch foran sig, havde Nexø fat i strømførende kabler.

Det gav ham i de følgende fem år en ubændig energi i skriveprocessen. I skrivepauserne blev styren afreageret gennem fysiske aktiviteter i hus og have.

”Folkets København”

I sit forord ”TIL LÆSEREN!” fremlagde Nexø dispositionen for hele værket:

Beretningen om ”Pelle Erobreren’s Kampe og Sejr bliver paa fire Bind. [...]

”Pelle Erobreren” skulde være en Bog om Proletaren – altsaa om Mennesket selv – der nøgen, kun udstyret med Sundhed og Appetit melder sig i Livets Sold; om Arbejderens brede Gang over Jorden paa hans endeløse, halv ubevidste Vandring mod Lyset! [...]

Pelle kommer til at tage sin Tørn med. Andet Bind skildrer hans Læreaar i den lille Provinsby med dens gammeldags Haandværkerforhold; i tredje Bind drager han over Havet som ung Svend – mod *Kongens København* – og er med i Arbejdernes Rejsning; sidste Bind foregaar i København som det nu er, gennemorganiseret og styret af Arbejderhænder – *Folkets København*.¹⁰²

Folkets København? Det er ikke vanskeligt at forestille sig, at Nexø, da han havde færdiggjort første bind af det værk, han følte ville blive hans hovedværk, og skrev sit forord, har været i overdådigt humør. Kom han til at love for meget?

Med arbejderbevægelsens fremdrift i disse år kan han måske have forestillet sig, at i løbet af den tid hvori han skulle digte sin roman færdig, ville arbejderbevægelsen digte den politiske virkelighed om til det bedre. Han har ikke kunnet forudse, at den sociale fremgang skulle blive bremset af en alvorlig økonomisk krise i Europa i 1907-1908. Arbejdsløsheden i Danmark nåede i 1908 op på 25 procent af arbejdsstyrken, inden for byggebranchen helt op til 65 procent. Nexø klippede artikler ud af *Politiken* og *Social-Demokraten* om arbejdsløsheden, om de arbejdsløses møder, om fagbevægelsens organisatoriske forhold, om fagoppositionen og så videre. Han betragtede tilbageslaget som foreløbigt, lod også dette stof danne baggrund for bind tre og fire og lod Pelle sejre på anden vis.¹⁰³

Modtagelse

Ved fremkomsten anmeldtes værket bind for bind. Efter udgivelsen af første bind proklamerede Poul Levin i *Politiken*: ”Endelig faar vi da en Bog om Opgang.”¹⁰⁴ Tilsvarende skrev Albert Gnudtzmänn i *Nationaltidende*:

For første Gang i lange Tider synes der i denne Bog at skulde fremtræde en Helt fra vor egen Tid, hvis Væsen er Tro og Handlekraft. [...] Man kan kun ønske Forfatteren til Lykke. Saa stort, saa lyst, saa mangfoldigt har han anlagt sit Arbejde, vidner det om en Livskækhed, som længe har været efterlyst i dansk Litteratur, men som her synes at skinne, om end foreløbig gennem Skyer.¹⁰⁵

Mere forbeholden var Emil Marott i *Fyns Social-Demokrat*, idet han fremhævede Jeppe Aakjærs *Vredens Børn* (1904) på *Pelle Erobreren*'s bekostning:

Andersen Nexø mangler nogen af Aakjærs Kraft. Den Indignation og Harme, man overalt mærker gløde bag Aakjærs Skildring, og som gav Handlingen Farve og Optinene en Del af deres Liv, mærker man ikke meget til hos Andersen Nexø. Han er den rolige, mere objektive Iagttager og Skildrer.¹⁰⁶

Sammenligningen med Aakjær blev draget flere steder. Julius Clausen mente således i *Berlingske Tidende*, at

paa sine Steder kan den minde om Aakjærs Bog *Tyende* [J.C. hentyder til *Vredens Børn*'s undertitel: *Et Tyendes Saga*], men er ikke saa bitter og agitatorisk; men netop dens objektivitet siger saa meget stærkere Sandheden om Livets Bitterhed og ulige Kaar.¹⁰⁷

Bogens objektivitet, dens virkelighedstroskab, fremhæves i lige grad af det konservative og det socialdemokratiske dagblad. Også den missionske Mads Jepsen delte i sit blad *Folkelæsning* denne opfattelse – og beklagede den:

Her er en Vrimmel af udmærkede Iagttagelser. Vi kender ganske vist Livet paa denne Gaard fra Skjoldborgs og Aakjærs Bøger: de samme Naturlyde, den samme hundske Erotik. [...]

Kun er der flere af den Slags uappetitlige Fotografier, og de er tagne med større Skarphed end hos de andre Forfattere. Aakjær harmer over Raaheden, Skjoldborg smager paa den. Andersen Nexø fremstiller den koldt og lidenskabsløst.¹⁰⁸

Også ved fremkomsten af *Læreaar* målttes værket på sin virkelighedstroskab. I *Politiken* mente Sven Lange:

[...] denne Del af Værket stamper lovlig meget paa samme Sted. I øvrigt svarer Tempoet i Bogen vist saa nogenlunde til Tempoet i den Virkelighed, der skildrer.¹⁰⁹

Samme klage over for megen realisme havde J.P. Borchmann i *Social-Demokraten*:

[...] hele Skildringen skrider for trægt [...] den stiger aldrig opad over Bjerge, hvorfra vi stirrer betagne mod Solopgange [...], saalidt som nogen Røver noget Steds stikker en sort Lab frem af et æventyrligt Vildnis.¹¹⁰

Anmelderen lovede dog, at ”Enhver Social-Demokrat vil følge Forfatterens videre Arbejde med Sympati.”¹¹¹

Ved fremkomsten af *Den store Kamp* var der almindelig anerkendelse af

den første helt gennemførte Skildring af det københavnske Proletariat, som vor Litteratur ejer. [...] et stort, tildels ukendt Milieu afsløres for Læseren.¹¹²

Også *Social-Demokraten*'s ledende litteraturanmelder C.E. Jensen var fuld af lovord:

Han har i dette Bind oprullet et Billede i store sammenfattede Linier af de Stemninger, der i de sidste tredive Aar har behersket den københavnske Arbejderbevægelse [...].¹¹³

I samtidens almindelige bedømmelse af det samlede værk i 1910 var der først og fremmest bred anerkendelse af dets format, dets introduktion af et nyt folkelag i dansk litteratur og af dets lyssyn. De kunstneriske forbehold gjaldt værkets bredde. Og så var

der almindelig skepsis over for bibliotekar Brunskikkelsen samt årsagen til Pelles fængsling: en anklage for falskmøntneri.

I forhold til værkets tendens delte man sig efter politiske anskuelser. De radikale og socialdemokratiske blade mente med N.P. Jensen i *Nykjøbing Dagblad* (Falster), at bogen ikke alene var

uden Sidestykke i vor Litteratur [...] den drager helt nyt Land ind under poetisk Kultur, ja, den er meget mere end en Roman. Den er et Raab fra de Tusinder, der nede i Skyggen kæmper for et Glimt af Solen, et angstfuldt Spørgsmaal om, hvor det hele bærer hen, om der aldrig skal gry en Dag for dem, som lider, Børnene, der ødelægges, de voksne, der slider sig op.¹¹⁴

Altså en betoning af værkets socialpolitiske virkning snarere end dets æstetiske værdi. Ligeså i denne anmeldelse fra *Social-Demokraten*:

Til Trods for det løse i et Par af de Hængsler, hvorpaa Romanens Omdrejninger beror – Pelles Fængsling og Bibliotekar Bruns Gave til et Kooperations-Værksted – er selve Skildringen ført mangfoldigt og malende igennem med en Rigdom af Træk, der netop vil bringe mange Læsere til at ”græde af Glæde og Stolthed”. [...] et monumentalt Værk.¹¹⁵

På den anden side hævdede *Berlingske Tidende*'s Julius Clausen,

at Nexø's Bog er ikke bleven til for at skildre en Bevægelses Historie eller for at dogmatisere over Kapitalisme, Andelsbevægelse m. m. – i saa Fald

faldt den jo ogsaa uden for Æstetikens Grænser – men at Opgaven har været at tegne et Menneskes Udvikling fra Barndommen og til Livets Middagshøjde [...] dette er Hovedsagen, og [...] Stoffet [er] i Forhold hertil [...] det underordnede; naar Arbejderbevægelsen er bleven valgt, var der i og for sig ingen bydende Nødvendighed herfor. [...] Og Valget er rigtigt, fordi Stoffet er nyt og Forfatteren kendte og beherskede det. Men at ville se paa Partier af *Pelle Erobreren* som en slags historisk-social Roman er ganske urigtigt.¹¹⁶

Altså en betoning af bogens almene menneskeskiltring.

Disse repræsentative smagsprøver på modtagelsen skal slutte med tre væsentligt forbeholdne samtidige behandlinger.

Naturalismens bannerfører Georg Brandes kritiserede værket for mangel på realisme:

I sin Fremstilling af den københavnske Socialismes Udvikling er den uhistorisk og fantastisk, og i sit Slutningsbind er den udenfor Virkeligheden og udenfor hvad Værket var anlagt til at skulle bevise, Proletariatets Sejr ved egen Kraft.¹¹⁷

Tilsvarende fandt den senere sekretær i De samvirkende Fagforbund og borgmester i København Peder Hedebo, at værket ”paa *alle* afgørende Punkter er i Uoverensstemmelse med de virkelige Forhold”,¹¹⁸ ligesom den venstresocialdemokratiske filosof Herbert Iversen frakendte *Pelle Erobreren* ”den rolige og stærke Fortrolighed med og Hengivenhed for Naturen og Folket” – og fandt ”dobbelt saa meget Socialistisk Aand”¹¹⁹ i geheimeråd Goethes *Italienische Reise*.

Pelle erobrer Tyskland

En ”Folkeudgave” i fire bind med et oplag på 2.500 eksemplarer, dét var stort for en forfatter, hvis bøger hidtil var udkommet i oplag mellem 1.250 og 1.500 eksemplarer. Men det skulle blive større, end nogen kunne ane, og det skulle komme til at ske på måder, ingen havde kendt før.

Efter at have afsluttet *Pelle Erobreren* rejste Nexø med familie fire måneder til Tyskland – Berlin, Leipzig og Thüringen. Fra Berlin skrev han hjem til Peter Nansen:

Jeg var i Dag oppe hos ”Vorwärts” og underskrev Kontrakt på 1ste Del, der i Januar skal gaa i Bladet som Føljeton. Dr. Dösher – den literære Redaktør – har endnu ikke bestemt sig til de følgende tre Dele, som jo dog er de vigtigste fra et socialdemokratisk Synspunkt set. Han læser Dansk, og jeg tænker at skyde efter ved at lade ham læse Værket.

Vil De godhedsfuldt drage Omsorg for, at alle *fire* Dele bliver sendt mig hertil snarest [...].¹²⁰

Vorwärts var det tyske socialdemokratiske centralorgan og havde sit sæde i Berlin. Det tyske socialdemokrati var det toneangivende og største parti i Anden Internationale, sammenslutningen af verdens socialdemokratiske partier 1889-1914. Og redaktør Karsten Heinrich Dösher bestemte sig. Dét blev udslagsgivende for, at *Pelle der Erobrer* i Tyskland udkom som føljeton i *Vorwärts* fra den 3. januar 1911. *Vorwärts*' oplag var dengang på cirka 150.000 eksemplarer. Og *Pelle* vandrede nu fra partiets centralorgan til dets dagblade uden for hovedstaden. Cirka 60 tyske aviser, det vil sige størstedelen af den socialdemokratiske presse, menes at have bragt *Pelle*

der Eroberer cirka samtidig med *Vorwärts*.¹²¹ Det samlede oplag er ukendt, men skal tælles i millioner.

Tysksprogede socialdemokratiske aviser i andre lande fulgte efter i de følgende år: I Østrig-Ungarn *Wiener Arbeiterzeitung* og *Volksrecht* (Karlsbad / Karlovy Vary), i Schweiz *Basler Vorwärts* og *Volksrecht* (Zürich).

I 1912 fulgte bogudgaven på Insel-Verlag i Leipzig, oversat af Mathilde Mann. Både forlaget og oversætteren var blandt Tysklands bedste, men oplaget var beskedne 3.000 eksemplarer.

I Weimarrepublikken 1919-1933 fulgte dog flere oplag i tilsammen 48.000 eksemplarer, men i Hitler-tiden blev alle restoplag af Nexøs bøger makuleret.

Efter 2. Verdenskrig og Tysklands deling overgik rettighederne til Dietz Verlag i Østberlin, som i 1951-1954 trykte *Pelle der Eroberer* i fire oplag på tilsammen 90.000 eksemplarer. Parallelt hermed udkom der i Düsseldorf i Vesttyskland et oplag på Progress Verlag, i Wien i Østrig en udgave på Globus-Verlag 1950 og i Zürich i Schweiz en udgave på Universum-Verlag 1951, alle af Mathilde Manns oversættelse.

Det samlede oplag i bogform af *Pelle der Eroberer* på tysk i Nexøs levetid kendes ikke, men må være cirka 200.000 eksemplarer.¹²² Hvortil altså kommer føljetonudgaverne.

Pelle erobrer Danmark

Gid Andersen Nexøs Bog maatte finde den store, jævne Læsekres, som den er skrevet for, de Tusinder af Smaafolk, over hvis Kamp og Skæbne den er rejst som et Monument.¹²³

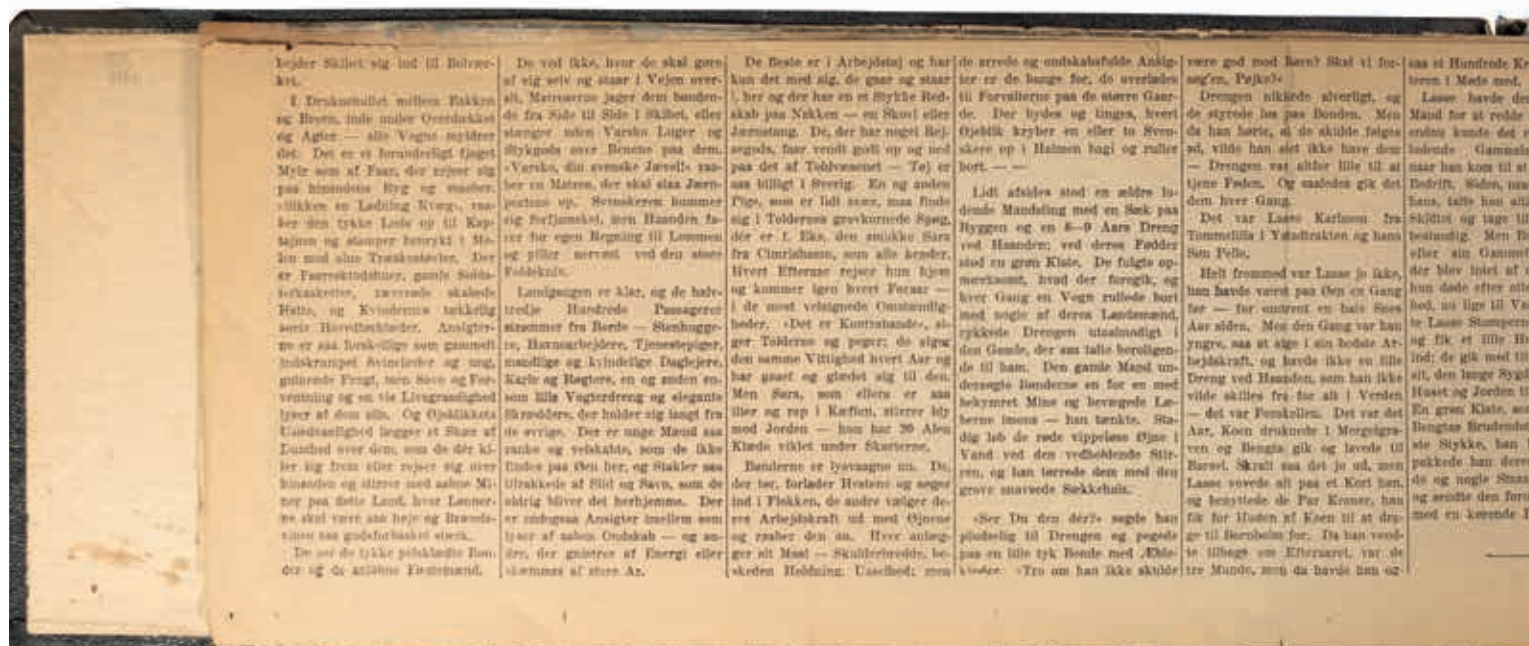
Nykjøbing Dagblad 1910

Trods glimrende anmeldelser, megen omtale og store interviews med forfatteren solgte romanen i første omgang langsommere end antaget, og Gylendal kunne først trykke en ny udgave i 1919. Men i mellemtiden havde værket nået masseudbredelse i Danmark på anden vis.

Social-Demokraten's redaktion var opmærksom på, at *Vorwärts* med sin føljetonudgave havde blåstemplet *Pelle Erobreren* politisk. Så fra den 10. juli 1911 til den 4. februar 1912 løb *Pelle Erobreren* også som føljeton i *Social-Demokraten*, sandsynligvis på initiativ af bladets ledende litteratur- og teaterkritiker, C.E. Jensen. Med et oplag på cirka 45.000 eksemplarer var avisen dengang Nordens største dagblad. Og også i Danmark fulgte den socialdemokratiske presse uden for hovedstaden trop, således at *Pelle Erobreren* i perioden juli-september 1911 til februar-april 1912 blev bragt som føljeton i blandt andre *Demokraten* i Aarhus samt *Vestsjællands*, *Herning*, *Nordjyllands*, *Kolding*, *Skive*, *Silkeborg*, *Fyns* og *Bornholms Social-Demokrat*'er. Dertil kom *Arbejdervennen*. *Organ for Tyende og Landarbejdere*, som fra september 1911 til maj 1912, hvor bladet gik ind, nåede at trykke første bind og et kapitel af andet bind; *Arbejdervennen* var organ for Tyendeforbundet, der søgte at organisere landarbejderne. Antagelig er *Pelle Erobreren* således blevet trykt som føljeton i Danmark 1911-1912 i oplag på pænt over 100.000 eksemplarer – det vil sige mindst 40 gange så mange som 'folkeudgaven'.

Og hermed var markedet ikke mæt.

Heinrich Matthiasen, Kunstforlaget Danmark, bad i 1914 Nexø om at måtte 'låne' *Pelle Erobreren* i halv-

Social-Demokraten's *føljetonudgave* af Pelle Erobreren.

andet år og trykke den i et ubegrænset stort oplag mod et engangshonorar på 20.000 kroner. Det var en betragtelig formue, men et sådant arrangement krævede tilladelse fra Gyldendal, der jo havde forlagskontrakt på værket. Og Gyldendals direktører Peter Nansen og Frederik Hegel brød sig ikke om at blive spillet ud mod Matthiasen. Han brugte moderne, 'amerikanske' salgsmetoder, der sprang boghandlerleddet over og solgte direkte til læserne, og det til priser som intet normalt forlag kunne konkurrere med.

Som modydelse for at give slip på *Pelle* betingede Gyldendal sig dels 2.000 kroner i erstatning for det forventet dårligere salg af det regulære restoplæg, dels at Nexø senest 15. marts 1914 indbetalte alle de 12.523,21 kroner, som Gyldendal tillidsfuldt havde ydet ham i forskud på kommende bøger. Tilbage var der dermed kun 5-6.000 til Nexø, som til gengæld blev gældfri.¹²⁴

I alt menes Kunstforlaget Danmark at have trykt *Pelle Erobreren* i 70.000 eksemplarer i to forskellige

udgaver: I 1914 en firebindsudgave og i 1915 en ottebindsudgave, hvor de oprindelige fire bind var delt i hver to. Bindene kunne fås enten hæftede eller shirtingindbundne med Nexøs profil i guldtrykt relief på forsiden. Begge udgaver blev udsolgt i løbet af 1919.¹²⁵ Årsagen til denne efter danske forhold gigantiske salgssucces var ikke mindst prisen. Det samlede værk kostede kun 3,50 kroner hæftet og 4,50 kroner indbundet, mens den gyldendalske udgave kostede 13,00 kroner hæftet. I de få år før, under og lige efter 1. Verdenskrig udkom *Pelle Erobreren* således på dansk i 72.500 eksemplarer i bogform og over 100.000 i føljetonform.

Herefter havde *Pelle Erobreren* status af moderne klassiker og blev regelmæssigt optrykt i store oplag. I november 1919 var markedet parat til en tredje bogudgave, som kom hos Gyldendal i et oplag på 5.000 eksemplarer. I marts 1933 kom en fjerde udgave i et oplag på 15.000 eksemplarer; udgaven var i ét bind. Efter samråd med Nexø var det oprindelige forord, "TIL LÆSEREN!", udeladt i denne udgave, og det genindførtes først efter Nexøs død fra og

Pelle Erobreren.

af
N. Andersen Nexø.

Til det gamle Skænmål, som
egen vilde høre paa, stoppede han
i en Bænk, og med den paa Nakken
og Drengen ved Hænderne gik han
sige paa Følgebending. I
Yndet, hvor Dampene fra Røgen
lagde sig. Skillingerne kunde lige
vel være til Overfladen.

Han havde været saa sikker paa
sig selv under Væjs og i hele To-
net fortalt Pelle var det en Land-
som Læmmeren var saa uforsigtig
høj, og hvor man kunne finde
de Pæder paa et Brød og altid
de til, som Vandregenen ikke i Ho-
sten Tid kunne rundt til Arbejdet.

Ja, de der vilde, kunde de ikke
forstået som Væjs, som blidt
var det, men det var saa stærkt,
at det slugt alle Mænd i tredje Om-
gærd. De kendte det af rigtig

Korn og ikke af egne Kærlighed,
og de drak det til hvert Maaltid.
Og aldrig således Pølsen fryse der,
for der var uidentisk og ikke
dette her Maaltid, som det
blinde røg ligesom: men en Ar-
bejdsmand, som koster sig selv
holdt smagelig sine tre Kæmpe om
Dag. Det var noget andet det
med Færdigheden havde 40 Åre paa
egen Kæde.

Pelle havde hørt det samme man-
ge Gange før — af Færdene, af
Ole og Anders, Kerna og Hunder-
de andre, som ogsaa havde været
her. Om Vinteren, naar Løben
var drivende tyk af Kulde og Sne,
rang og Færdigheds Nød, snakkede
simpelthen alle om det i de smaa
Tørp derhjemme. Og for dem, der
ikke selv havde været paa den,
men som hørt Færdighederne om
den, så det Færdigheden helt fan-
teriske Skud omkring med Færdene
paa Rødderne. Pelle vidste godt,
han, at her gik selv de mest
Dreng i deres bedste Tøj altid og
spilte Følelse med Snakke paa,
som lidt de vilde. Her stod Pen-
gen ganske simpelt som skæn-

lige Vejre, og Børnehøjene
gik nok ikke en Gang bakke sig
og tage dem op. Men Pelle skul-
de smilt, som var Lasse kom til at
hænge Skænmål ud af Sækkene og
komme Lædningen i den grønne
Klæde for at skaffe Plads. Og end-
da skulde det kunne. Bare de nu
smilte himmel af Bred — han snakkede
ideeltvis i Færdene.

Ja, ja, sagde Lasse og flyvde
først i Hænderne, ja, ja, Du faar
vel give Tid Da. Han saa sig
modvillig om. Her stod han nu
midt i et Herlighejdet og kunde li-
ke en Gang finde en bestemt
Plads til sig og Drengen. Han be-
greb det ikke, havde da hele Væ-
dens forandret paa sig, siden
hans Tid. Det drejede helt ud i
hans skjulte Hænder, da den
stille Væjs rullede hørt. En
stille allerede han havde hørt af
for dem, som her var og Drengen
den grønne Klæde hen til en Mur,
og Hænder i Hænder vendte de op
mod Hyen.

Lasse gik og bevægede Løberne
— han trakke. Til den gik
han bedt ved at tale højt med sig

selv; men i Dag var alle Åbener
oppe i him, og han kunde høje
med at bevæge Løberne.

Og som han trakkede af Sted
blev hans udsyldende Tanker til
udsyldende Ord. «Fim», sagde
han og sendte med et Stød af Ryg-
gen Bækken længere frem over
Nakken, «det skal man tage det
første det bedste, som melder sig;
så er det klogt klogt. Lasse har
vel Ansvaret for det, kan jeg ten-
ke, og han ved, hvad han vil —
og saa det. Har vel været i frem-
med Land før i Dag, skulde jeg
tro. Og nok kommer det bedste
altid til Slut, at Du ved det, Pølsen».

Pelle hørte kun noget efter. Han
havde allerede trættet sig, og Fæ-
rdene Ord om at det bedste nok var
i Bredet for dem, var han kun et
svagt Udtryk for en manglende Sand-
hed — den, at hele Verden skulde
blive drevet med det, hvad den rum-
mede af Viljendens, Ruk og Bred.
Han var allerede i Færd med at ta-
ge den i Bredet — med vilde-
heden Moud.

Han gik med en Mine, som skul-
de han sluge Røven med alle dens

Stilbe og Bred, og de store Bred-
distabiler, der nok saa ud til at væ-
re fulde indeni. Her var Lægeplads
her — men ingen Dreng. Men
Drengene her var ligesom de hjem-
met. Han havde ingen sel vednu.
Kunde havde de helt andre Mæ-
der at alene paa, men han skulde
nok klæde sig — blot de vilde kom-
me en sel Gengen. Der stod jo et
stort Skid helt oppe paa Land, og
som var nok i Færd med at fæ-
Huden af det. Ja, ja, Skibene har-
de Ribben ogsaa, ligesom Køerne.

Ved det store Træskur midt op-
pe paa Hænderpladen satte Lasse
Sækkene fra sig. Han gav Drengen
et Stykke Brød og sagde til ham,
at han skulde klæde og paa paa
Sækkene; saa gik han op efter og
foran sig. Pelle var drøgtig siden,
han holdt om Brødet med begge
Hænder og bugtede grædt i sig.

Da hun havde pillet de sidste
Krummer op af sin Trøje, gav han
sig i Læg med Omgivelse. Det
var i den vandige Grønde der var
Tæppe, han kendte det godt, men
havde aldrig set en nægt paa en
Gang. Fr. Paa, som man dristende

(det end, men det klogt — det blev
nok værre end andre Bredplader i
Hænderne det. Og der var nogle val-
dige Færdigheder, som Mags til den,
der hang i tykke Jærnkæder ud af
Skibenes Næsebord. Man det end
en færdige Køerne, der havde
siddet med en stærk Krog. Stær-
ke Johan lod dem nok ligge, han.

Han færdig ved Selwyn, et
Bredetstykke var hans, og
at han med Lethed kunde kom-
me ned paa Bunden af den — han
havde ikke haft Sækkene om
trakkede ned. Færdene havde sagt
han skulde paa paa den, og han
slap den ikke ud af Hænderne i
Øjeblik; da den var for tung at he-
re, maatte han slæbe den efter sig
fra Gengang til Gengang.

Han opdagede et lille Skid, ikke
større end at en Mand kunde ligge
strakt i det, og fuldt af borte
Huller i Bunden og paa Siderne.

Han havde sig frem til Skid-
sommeren som Skibet, der var
næsten paa vej som en Mand. Her
var Krumme Planker, hvori der end
saa var store som Lemmernes
og Tæppeplade dethjemme og det.

med tiende udgave i 1972. Anledning til udeladel-
sen var, at forordets bemærkninger om den oprin-
delige udgaves form og førsteoplagets størrelse nu
forekom irrelevant.¹²⁶

I 1934 udkom værket i blindeskrift (brailleskrift) i
40 bind.

Et år efter befrielsen, marts 1946, hvor Nexø var
populær som aldrig før eller siden, kom femte ud-
gave i to bind i et oplag på 15.000, som blev udsolgt
efter bare tre år. I 1949 udkom den sjette og sidste
udgave i forfatterens levetid, atter i to bind, atter i
15.000 eksemplarer.

Foruden blindeskriftudgaven udkom værket i
Nexøs levetid således i 122.500 eksemplarer som
bog på dansk. Dertil skal lægges føljetonudgaverne
på over 100.000 eksemplarer.

Pelle erobrer verden

I løbet af ganske få år før og under 1. Verdenskrig
forelå *Pelle Erobreren* på otte sprog foruden dansk:

tysk, norsk (føljetonudgave fra 1912, bogudgave
1939), fransk (føljetonudgave af tredje bind 1912,
forkortet bogudgave 1947), russisk (1912 brudsty-
ker af tredje bind i tidsskriftet *Russkoje Bogatsvo*, for-
kortet bogudgave af samme 1924), svensk (føljeton-
udgave fra 1913, bogudgave 1921-1922),
nederlandsk (føljetonudgave i Holland fra 1913,
bogudgave 1926), flamsk (føljetonudgave i Belgien
1913-1914) og engelsk/amerikansk (bogudgave
1913-1917).

Hvis *Pelle Erobreren* opfattes som en arbejderroman i
betydningen: en roman for arbejderne, så viser dens
udbredelse på få år netop som føljetonroman i den
europæiske arbejderpresse, at den meget hurtigt nå-
ede denne målgruppe. Først senere, i nogle sprog-
områder flere årtier senere, fulgte bogudgivelserne.
Som nævnt blev *Pelle Erobreren* i Nexøs levetid –
næst efter H.C. Andersens eventyr – det mest ud-
bredte danske digterværk i verden.

Foruden de nævnte sprogområder foreligger *Pelle
Erobreren* nu på en række andre europæiske og asia-

tiske sprog, over tyve i alt med islandsk som det foreløbig nyeste (1989). En i 1998 projekteret oversættelse til vietnamesisk blev bremsset af økonomiske årsager. Størst udbredelse har værket på tysk, mindst udbredelse i Europa på de romanske sprog.¹²⁷ Dog er en oversættelse til spansk undervejs; første bind udkom i 2016, andet bind i 2017.

En tysk glarmestersvend

Da *Vorwärts* den 3. januar 1911 påbegyndte udgivelsen af *Pelle Erobreren*, var første kapitel ledsaget af en selvbiografisk indledning ved Nexø. Her vil vi kun opholde os ved Nexøs beretning om et særligt møde, som han mente ville interessere et tysk publikum. Mødet kan betegnes som en initiering. Vi gengiver beretningen efter Nexøs dansksprogede håndskrevne manuskript:

Jeg var [som murerarbejdsmand] med til at bygge nogle Fabriksskorstene og en Granitkirke, og paa denne sidste lærte jeg en tysk Arbejder at kende, som var tilkaldt for at lægge de farvede Ruder ind i Koret. Jeg havde lært mig lidt Tysk og kom til at gaa ham til Haande. Han var glødende Internationalist og vakte mig til Bevidsthed som Proletar. Da han rejste, omfavnede han mig grædende og lagde mig paa Sinde, naar jeg engang blev Digter da at blive Underklassen tro. Jeg lo blot genert – jeg vidste vel knap engang, hvad en Digter var. Men der-som han læser disse Linjer og endnu mindes Østermarie Kirke og sommeren 1891 og den krølhærede Knøs der hentede Øl til ham, saa skal han hermed vide, at jeg har holdt min Forpligtelse.¹²⁸

Nexø havde også tidligere nævnt denne glarmestersvend over for tyske læsere, nemlig i et juleka-

talogs 1906 til sin tyske forlægger Hassenstein.¹²⁹ Dernæst nævner han ham 1910 i et interview med *Politiken* på den dag, hvor han blev færdig med *Pelle Erobreren*'s sidste bind.¹³⁰ Og nu i *Vorwärts*. Det var åbenbart et betydningsfuldt møde, og Nexø omtalte ham også siden i alle de små, nogenlunde enslydende selvbiografiske opsatser, som han lod trykke på mange forskellige sprog gennem de næste fire årtier. Men den tyske arbejder gav aldrig lyd fra sig.

Man bemærker, at Nexø aldrig nævner glarmestersvenden ved navn, men altid fremhæver, at han var glødende internationalist, altså en typisk repræsentant for det store tyske socialdemokrati, som var det toneangivende i Anden Internationale.

I Nexøs *Erindringer* er beretningen foldet ud og fylder tre sider. Det betones, at glarmestersvenden nærer omsorg for Martin Andersen:

Han bevægede sig mellem de andre som var han en Junker og jeg hans Væbner. Eller Page – for som han værnede om mig. Jeg havde en Følelse af at være i god Varetægt; saadan havde aldrig nogen taget sig af mig før.¹³¹

Her har vi igen et møde med en maskulin skikkelse, der på én gang er karakteriseret ved sine høje idealer og sin jordbundne omsorg. Altså en forløber for mødet med anarkisten Alfonso?

Spørgsmålet er imidlertid, om denne glarmestersvend nogensinde har eksisteret som enkeltmenneske, eller om mødet med ham er et udslag af Nexøs symbolskabende fantasi?

Det har ikke vist sig muligt at afgøre spørgsmålet empirisk. Det eneste, der vides om det oprindelige glarmesterarbejde i Østermarie Kirke, er, at ”Vinduerne ere alle forsynede med farvet Kathedralglas, indfattet i Blysprosser”, og at arbejdet blev udført af det københavnske glarmesterfirma Duvier.¹³² Et sådant firma kan meget vel have antaget en tysk svend på valsen, men om det også har gjort det, vides ikke. De ufuldstændigt bevarede bornholmske politiarkivalier har ikke registreret nogen tilrejsende tysk glarmestersvend i efteråret 1891. Og det for længst nedlagte firma Duvier har ikke været så elskværdigt at efterlade sig lønningsprotokoller, kontrakter eller lignende arkivalier.

Det virker imidlertid meget lidt sandsynligt, at nogen i 1891 skulle kunne se en fremtidig digter i Martin Andersen. Det er derimod højst sandsynligt, at Nexø i 1906 og senere især over for tyske læsere har kunnet bruge en sådan beretning om kald og udpegning til at tegne et billede af sig selv som proletariats, ja, som Anden Internationales udvalgte digter. Og til portrættet af denne berlinske håndværker, som var ”retskaffen, klog og samtidig naiv, fagstolt og fordringsløs, pligtstro og hjælpsom”,¹³³ har han muligvis haft blandt andre Alfonso Molina som model.

En systematisk gennemgang af udviklingen i Nexøs beretning gennem hele perioden 1906-1939 om mødet med sin glarmestersvend er foretaget af den svenske litteraturhistoriker Per-Olof Mattsson, som blandt andet konkluderer:

En uppenbar slutsats [konklusion] är att Nexø genom den tyske arbetarens riddarslag slöt en pakt inte med proletariats i största allmänhet

utan med den internationella arbetarrörelsens mest beundrade och avancerade avdelning. Det var på detta sätt Nexø skapade sin identitet som proletärdiktare.¹³⁴

Menneskets dobbeltverden – *Pelle Erobreren's* forsatte fascinationskraft

Hvad er det mon i dette værk, hvori det forrige århundredes fremrykkende arbejderbevægelse spejlede sig, der fascinerer også nutidige læsere?

Kritikken har ofte nok påpeget værkets tidstypiske karakter, dets indre brud og disses afspejling af Anden Internationales ideologiske modsigelser, endvidere romanens gammeldags, for ikke at sige reaktionære kvindeopfattelse og så videre. Er det da alene et sentimentalt behov for beretninger om mere uskyldige tilstande – og for beretninger med *happy endings* – der endnu giver værket dets popularitet?

Men omvendt: I sit forord erklærede Nexø ikke kun, at dette skulle være en proletarroman, men samtidig, at den netop derved skulle være en roman om mennesket selv – altså med et sigte hinsides det samtidshistoriske og det politiske.

Med *Pelle Erobreren* lykkedes det for Nexø, gennem en lys syntese af grundtvigske, radikale, anarkistiske og socialistiske visioner at få skabt poetisk sammenhæng mellem det åndeligt-heroiske, politiske, og det nære, kropsligt-materielle, mellem de erobrende og de opretholdende kræfter, ikke mindst symboliseret i henholdsvis Pelle og hans kone Ellen.

I sit eget forfatterskab overvandt Nexø hermed en splittelse, der var drevet til spidsen i hans tidligere

romaner, og som truede med at lade forfatterskabet tørre ud i *fin-de-siècle*-pessimisme. Og derudover var som sagt hans ambition at overvinde også den pessimisme, som den danske dannelsesroman tilsyneladende var endt i med Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*.

Et så vældigt og lyst visionært romanværk om ”Proletaren – altsaa om Mennesket selv”¹³⁵ kunne næppe være skrevet på noget andet tidspunkt end i arbejderbevægelsens gennembrudsår, hvor de håb og den længsel, som *Pelle Erobreren* udtrykker, endnu var uanfægtede.

Men at dømme efter romanens fortsatte popularitet kloden over er disse håb og længsler fortsat til stede. Det kunne tyde på, at håbene og længslerne ikke blot har at gøre med tilfredsstillelse af tilværelsens elementære materielle behov.

I et interview kort efter værkets afslutning erklærede Nexø, at han i dette bind havde villet vise, hvorledes mennesket tager sin

Dobbeltverden i Besiddelse, baade den, der ligger uden for ham, og det, der er helt betinget af hans Sjæls intimeste Liv, Selvhævdelsen og Selvudslettelsen, de to Magter som ikke behøver at være Fjender.¹³⁶

Det må være romanens afdækning af en sådan universel menneskelig stræben, der har sikret den læsernes opmærksomhed så lang tid efter, at de mere konkrete problemer, den behandler, har antaget andre, globale former. Og så lang tid efter, at de løsningsforslag den anviser, er gået over i idéhistorien sammen med den uanfægtede tro på fremskridtet.

Realisme og/eller myte? Senere behandlinger

Som et af verdenslitteraturens hovedværker i det 20. århundrede har *Pelle Erobreren* nu gennem mere end hundrede år afstedkommet en stor mængde sekundærlitteratur på mange sprog. Her skal der blot optegnes nogle hovedlinjer i den danske kritik. Særligt interesserede kan derudover henvises til Børge Houmann (red.): *Omkring Pelle Erobreren* og til min gennemgang af den danske og internationale receptionshistorie i efterskriften til *Pelle Erobreren*.¹³⁷

Nexø selv har som sagt fra begyndelsen pointeret sit værks dobbeltkarakter af realisme på den ene side og myte på den anden side, og vi har betragtet et par af hans markeringer herom: I forordet fra 1906 blev det programmatisk angivet, at værket skulle blive ”en Bog om Proletaren – altsaa om Mennesket selv”.¹³⁸ Eller sagt på en anden måde: Værket skulle give en (realistisk) skildring af proletaren, men netop derved samtidig en (mytisk) skildring af ’mennesket selv’.

I det første halve århundrede efter værkets fremkomst synes kritikken imidlertid ikke at have forstået denne dobbelthed eller at have overset den. Denne tendens fik et kort, men markant udtryk allerede i Georg Brandes’ kritik af værket for at være ’uhistorisk og fantastisk’, og for i *Gryet* at være uden for, hvad det – efter Georg Brandes’ opfattelse – var anlagt til at skulle bevise, nemlig ’proletariatets sejr ved egen kraft.’ Og Brandes’ kritik af værkets ’mangelende realisme’ gav ekko op igennem århundredet.

Julius Bomholt var i årtier en drivende kraft bag udformningen af Socialdemokratiets kulturpolitik;

under en vis påvirkning af Proletkultbevægelsen i den russiske kunstneravantgarde formulerede han fra 1926 sit begreb om en kollektiv socialistisk arbejderkultur. Med *Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage* (1930) skrev han en materialistisk litteraturhistorie, i hvilken Nexøs forfatterskab som venteligt blev behandlet ret udførligt. Bomholt læste værket som en historisk roman, som ”et mægtigt Monument over Firsernes og Halvfemsernes danske Arbejderbevægelse.”¹³⁹ På den baggrund kan det ikke undre, at værket kritiseres for at rumme ”adskillige Usandsynligheder og Overdrivelser, og Symbolikken kan brede sig for meget paa Bekostning af Virkeligheden [...]”¹⁴⁰ Senere socialdemokratiske kritikere som Svend Erichsen i hans lille Nexø-monografi fra 1938 og Eva Hemmer Hansen i *Digter og Samfund* fra 1939 anlagde samme synsvinkel.

1950'ernes første større behandling af Nexøs forfatterskab var et kapitel i *Danske Digtere i det 20. Aarhundrede* fra 1951 ved professor Ejnar Thomsen. Thomsen begynder bagfra, med forfatterskabets slutning, *Morten hin Røde* og fortsættelsen *Den fortabte Generation* og sporer dernæst i *Pelle Erobreren* ”de enkle grundlinjer i Nexøs senere skånselsløse kritik af det borgerliggjorte socialdemokrati”.¹⁴¹ I forlængelse heraf hævder Thomsen, at Nexø, allerede da han skrev *Pelle Erobreren*, havde anskuet sin ”tilsyneladende evolutionære helt som en under overfladen revolutionær ånd”.¹⁴² Thomsens fremstilling af kontinuiteten, ’ligeløbet’ i Nexøs forfatterskab helt tilbage fra de tidlige noveller – ”En Kvinderevolution” har altid måttet tjene som eksempel herpå – må vel her i 1951 have glædet den gamle Nexø. Men fremstillingen underbelyser den kringledede vej, ad hvilken Nexø kom til *Pelle Erobreren*. Senere

skulle også Børge Houmann gøre sig til talsmand for, at der var politisk kontinuitet i Nexøs forfatterskab lige fra *Skygger* til *Den fortabte Generation*. At projicere den gamle Nexøs politiske anskuelser ned over hans tidligere forfatterskab har været en hårdnakket tendens i kritikken.

Dobbelthederne

Vi skal helt frem til 1959, før der udkom nogen mere substantiel analyse af *Pelle Erobreren* på dansk, nemlig et kapitel i Sven Møller Kristensens *Digtning og livssyn*. I ’den ny kritiks’ ånd er Møller Kristensens fortolkninger

principielt begrænsede derved, at de beror på *en opmærksom læsning af selve værket*, af værket som en enhed for sig, uden videre hensyntagen til værkets tilblivelse eller digterens biografi.¹⁴³

Det var vel første gang, nogen litterat tog det helt alvorligt, at *Pelle Erobreren* i grunden var en roman og burde analyseres som sådan. Og Møller Kristensens analyse af værkets dobbeltheder skulle komme til at danne basis for de følgende årtiers væsentligste behandlinger af den. Den stilistiske analyse placerer således Nexø som realist, men demonstrerer samtidig for første gang klart Nexøs læreforhold til impressionismen og symbolismen. Endvidere viser Møller Kristensen, hvordan romanen

forener naturalisme med idealisering, og at den omfatter så forskellige toner i stilen, at den på en gang vil være moderne digtning og folkelæsning.¹⁴⁴

Mærkeligt nok kritiserer også Møller Kristensen Nexø for bibliotekar Bruns penge og for Pelles

Dette eksemplar af Pelle Erobreren, bind I, Barndom, anden udgave, frelste et menneskeliv: Hullet i øverste hjørne er et skudbul. Modstandsmanden Walther Rasmussen havde lånt Pelle Erobreren af en ven og bar den i rygsækken, da han en sen aften under besættelsen blev anråbt af en tysk patrulje, fordi han trodsede udgangsforbuddet. Rasmussen flygtede i løb, og der blev åbnet ild imod ham, men projektilet blev opfanget af bogen.

'falskmøntneri'. Det havde dog ellers været tænkeligt inden for denne den hidtil mest tekstnære analyses rammer at forholde sig til symbolikken i begge forhold.

I 1965 og 1971 udkom der to af omfang små behandlinger af romanen, som imidlertid trak spor og pegede frem mod linjer, der skulle dominere opfattelsen af værket i de kommende år: Johan Fjord Jensens efterskrift til *Pelle Erobreren* i Gyldendals Bibliotek og Aage Henriksens korte omtale i essayet "Kompositionens sprog". I 1960'erne repræsenterede disse to litterater fra henholdsvis Aarhus og Københavns Universitet hver sin fløj i litteraturforskningen, en nykritisk og en eksistentiel. Det forhindrede dem dog ikke i fra 1967 sammen at udgive det litteraturkritiske tidsskrift *Kritik*. Fjord og Henriksen var enige i deres bestemmelse af *Pelle Erobreren* som en historisk roman, der tillige var en almen gyldig dannelsesroman. Med Fjords ord var den

på én gang en socialrealistisk roman, bundet til sin tids historiske foreteelser, og en symbolsk, der griber ud over det historiske og ind i det tidløst menneskelige.¹⁴⁵

Henriksen udpeger den samme dobbelthed ved at kalde *Pelle Erobreren* for "den eneste roman i verden som på én gang er social arbejderroman og gralsroman".¹⁴⁶ Fjord påpeger, at Nexø i modsætning til forfattere som J.P. Jacobsen og Henrik Pontoppidan ikke prøver et menneskes lodighed på dets evne til at bære ensomheden og *være* sig selv, men på dets evne til at *handle* socialt; romanen er til syvende og sidst en social (klassekamps-)roman. I nogen modsætning hertil fremhævede Henriksen fængsels-scenen i *Gryet* som den afgørende, hvor Pelle over-

vinder ensomheden. Henriksen betragtede *Pelle Erobreren* som en særligt typisk klassisk dannelsesroman.

Den forskningsmæssige interesse for *Pelle Erobreren* nåede et højdepunkt i 1975, hvor der i Danmark udkom hele tre selvstændige bøger, der endnu står som hovedværkerne om *Pelle Erobreren*: Anker Gemzøes *Pelle Erobreren. En historisk analyse*, Lisbet Holst og Knud Wentzels *Solidaritet og individualitet. En analyse af Nexø's Pelle Erobreren* og endelig *Omkring Pelle Erobreren*, et mere end 400 sider fyldigt bind i Hans Reitzels Forlags 'værkserie', en materialesamling om romanens tilblivelse, modtagelse og senere behandlinger i ind- og udland, redigeret af Børge Houmann.

I Aage Henriksens kortfattede kompositionsanalyse dvælede han især ved den spænding mellem fælles ansvar og individuel opdrift, der driver Pelle fremad. Heraf kommer også spændingen i værkets dobbelte genre, arbejderromanens kollektive og materielle erobring og 'gralsromanens' individuelle og åndelige erobring.

I forlængelse af Aage Henriksens påpegning af værkets dobbelte genre analyserede Lisbet Holst og Knud Wentzel værkets fire enkeltbind og fandt frem til en mangfoldighed af genrer: Første bind kan kaldes en moderne pastorale (hyrdeidyl) eller en hjemstavnsroman, andet bind 'don quiojotiade' eller satirisk roman, tredje bind helteepos eller historisk roman og fjerde bind myte eller utopisk roman.

Mens Holst og Wentzel foretog en hermeneutisk analyse af værket i og for sig, gik Anker Gemzøe en anden vej. I sin *Pelle Erobreren. En historisk analyse*

gav han den gamle diskussion om værkets realisme – eller mangel på samme – et helt nyt grundlag: Han sætter Nexøs samfundsskildring i relief ved at sammenholde romanens symboliserende brug af enkeltbegivenheder og politiske miljøer med en material- og politisk-historisk præsentation af disse faktiske begivenheder og miljøer. Det gælder ikke mindst Gemzøes analyse af de politiske strategier, som diskuteres i tredje og fjerde bind: syndikalismen, parlamentarismen, anarkismen og kooperationen. I bogens sidste afsnit analyserer Gemzøe romanens utopi som et billede på de indre modsætninger i Anden Internationale. *Gryet's* utopi påstås at være revolutionær, men fremstiller

en tilbagevenden til *hjemmet* som produktionsenhed, til den *småproduktion* som kapitalismen sådan set allerede århundreder før har passeret historisk.¹⁴⁷

Gryet's utopi er med andre ord ikke en moderne socialistisk utopi, men en tilbageskuende, småborgerlig utopi. Men netop derved bliver *Pelle Erobreren* et fulgyldigt billede af Anden Internationale, der tilsvarende rummede modsigelser mellem en række indbyrdes modstridende strategier som syndikalismen versus parlamentarismen, revolution versus evolutionær udvikling.

Pelles anima

Sammen med Jørgen Hunosøe har jeg selv fremhævet, at *Pelle Erobreren* fra Nexøs side også var tænkt som et værk om Pelles fund af sin egen kvindelige side som kronen på erobrerværket.¹⁴⁸ Den indre del af den 'dobbeltverden', Nexø har villet skildre, finder Pelle gennem en stadigt dybere kredsen om Ellens væsen, der lader ham anskue sit fagforeningsarbejde i kosmisk perspektiv. Idet han indoptager

hendes væsen – ”hun skabte ham paa ny”¹⁴⁹ – åbnes hos Pelle for en universel forståelse, der med udgangspunkt i forholdet mellem mand og kvinde spænder fra det erotiske over det socialpolitiske til det religiøse. Det kan også hævdes, at Pelle i en vis forstand havde denne vision med hjemmefra: Far Lasse-skikkelsen i første bind er i udpræget grad billedet af en mand med positive kvindelige egenskaber; han var *de facto* både far og mor for Pelle.

Nu kan man vel – med Anker Gemzøe og andre – betvivle den borgerlige kernefamilies egnethed som organismecelle for fremtidens samfund. Men *Pelle Erobreren* lader sig også læse som et symbolsk epos om det almene samspil mellem mandligt og kvindeligt og som en myte om menneskets stræben efter placering i en universel sammenhæng. Romanens vision er, at den fundamentale kraft, som kærligheden udgør, skal forme ikke blot forholdet mellem mand og kvinde – hvad udformning dette forhold nu historisk antager – men derfra både det enkelte menneske og samfundet, hele verden. Kærligheden, ”Hjærtets Godhed, Solidariteten”¹⁵⁰ er fast funderet, for idealet har sanselige rødder. Og Pelle finder til sidst kvinden ikke blot ved sin side, men tillige i sig selv. Mortens ord herom på værkets sidste side giver et højt bogstaveligt billede af, hvordan Pelle har indoptaget Ellens kærlighed og kærlighedsevne:

” [...] nu skal jeg skrive jer en Historie om en Prins, der finder Skatten og vinder Prinsessen. Han har ledt om hende i hele Verden, du – og hun var der ikke. Saa er der kun ham selv til Rest, og der finder han hende – for han har sunket hendes Hjærte.”¹⁵¹

Ja, han havde sunket hendes hjerte.

De levende Peller

Mange læsere af *Pelle Erobreren* har gennem årene taget værket til hjerte i den grad, at de har opkaldt deres drengebørn efter romanens titelperson. Hvor mange der har gjort det gennem tiden, vides ikke, men det er mange.¹⁵² Siden romanen fremkom, er der født tusinder af Peller ikke blot i Danmark, men også i andre lande.¹⁵³ Om Tyskland skriver litteraturhistorikeren Walter A. Berendsohn således:

Paa dette Tidspunkt [1911-1912] døbte tyske Arbejdere deres Sønner ”Pelle”, og naar en Arbejder blandt sine Kammerater gik for at være politisk vaagen, handlekraftig, dygtig og intelligent fik han Tilnavnet ”Pelle”.¹⁵⁴

På samme måde gik det senere med navnet Ditte. Pelle og Ditte er slående eksempler på, at bestemte fornavne i stort antal er vandret fra fiktionens til virkelighedens verden, fordi romanlæserne har identificeret sig så stærkt med disse fiktive personer.

SOCIAL D:

FOR BOND

Aug. 1910

